

Τσοουαράς

30 Μαρτίου 1989

ΤΙΤΛΟΣ ΕΚΠΟΜΠΗΣ: "ΔΙΦΘΟΝΕΙΣ ΕΒΕΛΙΞΕΙΣ"

κ. _____ : ... θα διαπιστώσει ότι σε πάρα πολλές εκφράσεις του το Συνδικαλιστικό Κίνημα είναι καθοδηγούμενο από τις εκάστοτε κυβερνήσεις μέσα από ένα πλέγμα νομικών κανόνων. Χρειάζεται λοιπόν κατάργηση αυτού του πλέγματος ποδηγέτησης και όπως είπε και ο κ. Λάμα, ενίσχυση της αυτονομίας του Συνδικαλιστικού Κινήματος σε όλες τις δραστηριότητές του. Αυτό αφορά και τις συλλογικές διαπραγματεύσεις, υπενθυμίζω τα σχετικά με την υποχρεωτική διαδικασία, αλλά και άλλες δραστηριότητες όπως είναι η σχετική για παράδειγμα με την εργατική κατοικία, που εξαρτάται σχεδόν αποκλειστικά από κρατικές πρωτοβουλίες. Ένα λοιπόν, κατάργηση του πλέγματος ποδηγέτησης.

Δεύτερο θα έλεγα προς εξέταση, η δημιουργία μεγαλύτερων συνδικαλιστικών οργανώσεων με αποφασιστικές αρμοδιότητες για την συνδικαλιστική δράση, ώστε να μπορεί να περιοριστεί το κύμα των συντεχνιακών κινητοποιήσεων μικροοργανώσεων, να ενταχθεί αυτό το κύμα σε μια δράση για σταθερή βελτίωση των συνθηκών ζωής του συνόλου των εργαζομένων. Ο κ. Λάμα πιστεύω, τόνισε πολύ ωραίο το θέμα της αλληλεγγύης και με το παράδειγμα για τους σιδηροδρομικούς που έφερε, έδειξε και το σύνολο του προβλήματος.

Όσον αφορά το ιδεολογικό πρόβλημα, πιστεύω ότι χρειάζεται κριτική στάση των κομμάτων και των μαζικών μέσων ενημέρωσης απέναντι στα συνδιασυννοιακά αιτήματα. Σήμερα κάθε αίτημα σχεδόν γίνεται δεκτό, κάθε αίτημα χαιρετίζεται, για κάθε αίτημα υπάρχουν θαυμαστικές εκφράσεις του αγώνα για τον οποίο γίνεται, ενώ πολλές φορές είναι αγώνες ιδιοτελείς ή αγώνες οι οποίοι δεν λαμβάνουν υπόψη τους ότι υπάρχουν και άλλοι εργαζόμενοι οι οποίοι μπορούν από τους αγώνες αυτούς να ωθηθούν σε χειρότερη θέση. Θυμάμαι στο υπουργείο Γεωργίας ότι, είχα ένα συνεχές πρόβλημα με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις, γιατί κάθε βελτιώσιμη θέση ενός κλάδου, κινητοποιούσε αμέσως όλους τους άλλους, οι οποίοι ήθελαν να τηρήσουν την ίδια απόσταση, η οποία υπήρχε πριν. Το ερώτημα αν η απόσταση αυτή ήταν δικαιολογημένη ή όχι, αν θα έπρεπε να υπάρχει, δεν εξετάζονταν καθόλου από τις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Η απόσταση ήταν κερτιμμένο και έπρεπε να υπάρχει εσαεί.

Λοιπόν τα συνδικάτα πρέπει να προωθούν και μέσα απ' τους αγώνες τους την κοινωνική δικαιοσύνη. Πιστεύω ότι τα συνδικάτα μπορούν να παίξουν έναν αποφασιστικό ρόλο για μια πιο δημοκρατική και πιο δίκαιη κοινωνία. Το περιέγραφε πολύ ωραία ο κ. Λάμα. Πρέπει να διευρύνουν τα κριτήρια δράσης και τον κύκλο των δραστηριοτήτων τους. Αποστολή δεν είναι μόνο η υπεράσπιση βραχυπροθέσμων αιτημάτων, αλλά και η διαμόρφωση και εφαρμογή μιας δικής της πολιτικής για την ανάπτυξη και δικαιότερη κατανομή του εισοδήματος και του πλούτου. Χρειάζονται και τα συνδικάτα να έχουν μια συνολική εικόνα για την πορεία της οικονομίας και της κοινωνίας και να εντάξουν τους διεκδικητικούς τους αγώνες μέσα σ' αυτό τον συνολικό αγώνα. Ο κ. Λάμα μίλησε για προοδευτική ψυχή, για προοδευτική κίνηση, για φορείς αλλαγής της κοινωνίας, για πολιτικοποίηση, την οποία βεβαίως εννοεί αντίθετα με κομματικοποίηση.

Πιστεύω ότι το Συνδικαλιστικό Κίνημα έχει προοπτική, το Συνδικαλιστικό Κίνημα είναι αναγκαίο για την δημοκρατικοποίηση της κοινωνίας, αρκεί όμως να συναισθανθεί και να λάβει την ευθύνη για τον εκσυγχρονισμό της κοινωνίας. Πιστεύω ότι μπορούμε να ευχαριστήσουμε τους ομιλητές. Και ο κ. Κουκουλές και ο κ. Λάμα μας διέγραψαν μια εικόνα η οποία χαρακτηριζόταν από πολύ γνώση και πολύ πάθος και νομίζω στους ακαδημαϊκούς χώρους είναι ωραίο να υπάρχει και πάθος. Ευχαριστώ.

→ κ. Από Γιάννη: Το σημερινό μας θέμα είναι, "Τάξεις και πολιτική στην Ελλάδα". Έχουμε εξετάσει σε προηγούμενα σεμινάρια, θέματα που αφορούν τον λαϊκισμό, τη σοσιαλιστική προοπτική και πρέπει σήμερα να δούμε, οι πολιτικές εξελίξεις, η ιδεολογία, ποιιά σχέση έχουν με το κοινωνικό υπόβαθρο. Ελπίζω η σημερινή συζήτησή μας να μας διαφωτίσει, σε ποιό βαθμό οι κοινωνικές συνθήκες που επικρατούν σήμερα στη χώρα, επηρεάζουν και την ιδεολογία και τα πολιτικά ρεύματα. Πρώτος ομιλητής είναι ο κ. Τσουκαλάς. Ο κ. Τσουκαλάς πιστεύω είναι γνωστός σ' όλους, είναι εκείνος που κατεξοχήν θα μπορούσε ν' αναλύσει το θέμα, γιατί έχει ασχοληθεί εδώ και πάρα πολύ καιρό με προβλήματα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης στην Ελλάδα και των επιπτώσεων που έχει αυτή η κοινωνική διαστρωμάτωση στις πολιτικές και ιδεολογικές εξελίξεις.

Δεύτερος ομιλητής είναι ο κ. Χαραλάμπης. Ο κ. Χαραλάμπης είναι καθηγητής στην Πάντειο και έχει ασχοληθεί και αυτός με θέματα σχετικά με τα πολιτικά κόμματα και τα ιδεολογικά προβλήματα, όπως και ο κ. Στέλιος Αλεξανδρόπουλος, που μπορεί να μην διαθέτει ακαδημαϊκούς τίτλους, παρ' όλα αυτά όμως διαθέτει γραπτά τα οποία απόλυτα δικαιολογούν την παρουσία του εδώ.

κ. Κ. Τσουκαλάς: Ήδη από την αρχή πρέπει να πω ότι, έτσι όπως τίθεται το θέμα και έτσι όπως το έθεσε ο Κώστας Σημίτης, δεν σηκώνει απάντηση. Διότι όσο στενά και να συνδέονται τα προβλήματα της ταξικής διάρθρωσης και των ταξικών σχέσεων και συγκρούσεων με την πολιτική, παραμένει πάντοτε ένα πάρα πολύ μεγάλο πεδίο,

όπου η πολιτική δεν μπορεί να εξηγηθεί ευθέως μέσα απ' τις ταξικές συγκρούσεις και την ταξική διάρθρωση. Υπάρχει πάντα ένα περιθώριο πολύ μεγάλο αυτονομίας και το λέω ήδη αυτό απ' την αρχή, διότι μέσα τουλάχιστον σε μια κλασική μαρξιστική παράδοση, θα μπορούσε να πει κανείς ότι τίθεται το θέμα σε σχέση με την μορφή των σχέσεων της λεγόμενης βάσης με το λεγόμενο επικοδόμημα της οικονομίας και της πολιτικής. Είναι σαφές ότι δεν είναι δυνατόν σήμερα να λειτουργούμε πάνω σ' αυτή τη βάση και να επιχειρούμε μηχανιστικά να ερμηνεύουμε τα πολιτικά φαινόμενα, τις πολιτικές σχέσεις και τις πολιτικές εξελίξεις, πάνω στην οικονομική βάση και μόνο.

Δεν θα μιλήσω βέβαια για το πρόβλημα αυτό καθ' εαυτό της αυτονομίας του πολιτικού φαινόμενου του κράτους, το οποίο είναι τεράστιο θεωρητικό πρόβλημα, θα μας πήγαινε πολύ μακριά, ούτε καν φυσικά τω λόγω θα επιχειρήσω να μιλήσω για το θεωρητικό πρόβλημα του ορισμού των κοινωνικών τάξεων. Τα προβλήματα αυτά, τα οποία βέβαια διατρέχουν την προβληματική την οποία θα προσπαθήσω να εκθέσω στην συνέχεια, είναι τόσο περίπλοκα επαναλαμβάνω, ώστε αν μπαίναμε σε μια θεωρητική προσπάθεια ορισμού των κοινωνικών τάξεων, είτε εν γένει είτε στην Ελλάδα ειδικότερα, το θέμα θα ξέφευγε σε σημείο ώστε να μην είναι δυνατόν καν να διατυπώσει κανείς υποθέσεις εργασίας για να ερμηνεύσει ορισμένα πολιτικά φαινόμενα σήμερα.

Είναι σαφές και το λέω αυτό απ' την αρχή, ότι υπάρχει μια σαφής επανάδραση ανάμεσα στην πολιτική με την έννοια την καθημερινή απ' τη μια μεριά και στον τρόπο με τον οποίο λειτουργούν, δομούνται, δημιουργούνται ή σχετίζονται μεταξύ τους οι κοινωνικές τάξεις σ' οποιαδήποτε χώρα πια. Ο αξιωματικός χωρισμός κοινωνίας και οικονομίας, αγοράς και πολιτικής που διατρέχει και την φιλελεύθερη πολιτική σκέψη αλλά και την μαρξιστική πολιτική σκέψη από άλλα φυσικά σκοπιά, δεν είναι δυνατόν να γίνει πια δεκτός όταν ξέρουμε πόσο τα σύγχρονα κράτη παντού και πάντοτε, επιδρούν αποφασιστικά στη διαμόρφωση των κοινωνικών σχέσεων, στη δημιουργία και στην κρυστάλωση κοινωνικών ομάδων και ενδεχομένως και τάξεων - δεν θα μπω στο πρόβλημα αυτό - έτσι ώστε να πρόκειται για ένα σύστημα αιτίων και αιτιατών όπου είναι εξαιρετικά δύσκολο να βρει κανείς ποιο είναι το αίτιο και ποιο είναι το αιτιατό.

Στο πλαίσιο αυτό το θεωρητικό θα προσπαθήσω σήμερα πολύ σύντομα και επαναλαμβάνω με μια περισσότερο ευριστική δριάθεση, να θέσω ορισμένα ζητήματα τα οποία μπορώ να τα αρθρώσω με την εξής περίπου μορφή και με την εξής περίπου ουσία: Πρώτα θα προσπαθήσω να δείξω ποιές είναι οι κύριες ιδιαιτερότητες της ταξικής διάρθρωσης στην Ελλάδα. Ιδιαιτερότητες που την διαφοροποιούν απ' τις περισσότερες άλλες χώρες που έχουν περίπου το ίδιο επίπεδο κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης και αυτό παρ' όλο που οι συγκρίσεις απ' τη μια μεριά στηρίζονται φυσικά σε αριθμούς και σε μεθοδολογίες που αφήνουν πολλά κενά

και είναι γενικά πολύ αμφισβητήσιμες, παρ' όλο επίσης που οι συγκρίσεις αυτές καθ'αυτές δεν είναι δυνατόν να μας δείξουν τις ιδιαιτερότητες μιας οποιασδήποτε κοινωνίας και αποτελούν απλώς δείκτες ή ενδείξεις, επί τη βάση των οποίων μπορούμε να βγάλουμε ορισμένα αχνά συμπεράσματα.

Σε δεύτερη φάση, θα προσπαθήσω να εξηγήσω πάλι πολύ περιληπτικά, ορισμένες απ' τις αιτίες και κυρίως τις πολιτικές αιτίες που εξηγούν ή βοηθούν στην εξήγηση της εξέλιξης της ιδιαίτερης των κοινωνικών σχέσεων στην Ελλάδα, έτσι ώστε να φτάνουμε σήμερα σε μια πραγματική πιστεύω ιδιαιτερότητα της κοινωνικής διαστρωμάτωσης και της ταξικής διάρθρωσης.

Και σ' ένα τρίτο πια επίπεδο, θα προσπαθήσω να επισημάνω ορισμένες απ' τις προεκτάσεις, τις επιπτώσεις της ταξικής διάρθρωσης έτσι όπως διαφαίνεται σήμερα στην Ελλάδα, επάνω όχι στο πολιτικό γίνεσθαι βέβαια, το σημερινό, το ειδικό, το συγκυριακό, θα προσπαθήσω ν' αποφύγω κάθε αναφορά στην σημερινή πολιτική κρίση ή πολιτική κατάσταση. Βέβαια αν τεθεί θέμα στη συζήτηση μπορεί να μιλήσουμε και γι' αυτά. Αλλά εκείνο που μ' ενδιαφέρει περισσότερο είναι να δω, σε ποιό βαθμό, εάν είναι δυνατόν να διείδη κανείς ορισμένα πλαίσια πολιτικής συμπεριφοράς, τα οποία με τη σειρά τους θα μπορούν ν' αναχθούν ή να ερμηνευτούν, μέσα από την διαφαινόμενη εξέλιξη των ταξικών σχέσεων και της διαστρωμάτωσης σήμερα στην Ελλάδα. Θα προσπαθήσω να είμαι σύντομος.

Θ' αρχίσω πρώτα-πρώτα από το να εκθέσω πολύ περιληπτικά και πολύ σχηματικά θα έλεγα, ορισμένες απ' τις ιδιαιτερότητες της ελληνικής κοινωνίας, όπως εμφανίζεται τα τελευταία 10, 15, 20 χρόνια στην Ελλάδα. Και επαναλαμβάνω, να ζητήσω συγγνώμη, θα είμαι πάρα πολύ σχηματικός. Αν χρειαστεί μετά να επανέλθω και να δώσω περαιτέρω εξηγήσεις θα το κάνω όσο μου επιτρέπει ο χρόνος. Το πρώτο πράγμα το οποίο θα ήθελα να επισημάνω είναι, ένα πασιδηλο γεγονός. Ότι στην Ελλάδα η ελληνική κοινωνία φαίνεται ότι αντιστέκεται σθεναρά στην μισθοτοποίηση. Τι πάει να πει αυτό; Πάει να πει ότι ενώ σ' όλες τις χώρες του κόσμου που διέπονται από καπιταλιστικό σύστημα έμμεσα ή άμεσα, η μισθοτοποίηση του πληθυσμού είναι ένα φαινόμενο το οποίο έχει οδηγήσει τις περισσότερες φορές, να έχουν 95% μισθωτούς στον ενεργό πληθυσμό. Στην Ελλάδα όχι μόνο δεν συμβαίνει αυτό, αλλά συμβαίνει το αντίθετο. Δηλαδή υπάρχει μια εμμονή στην αυτοαποχόληση, και μια σταθερότητα στο μισθωτό πληθυσμό σε σχέση με τον συνολικό ενεργό πληθυσμό.

Ορισμένα πολύ σύντομα στατιστικά δεδομένα αρκούν για να δείξουν αυτό που θέλω να πω. Έτσι αν αφαιρέσουμε τον γεωργικό πληθυσμό, και τον αφαιρώ επειδή στην γεωργία οι διάφορες χώρες έχουν διαφορετικό σύστημα παραγωγικό, έτσι ώστε να είναι δυνατόν με το να συμπεριληφθούν οι αγρότες, να δώσει κανείς ασφαλή εικόνα της διαφοράς της μισθοτοποίησης, λοιπόν με την αφαίρεση του γεωργικού πληθυσμού, για τον ίδιο ενεργό πληθυσμό, έχουμε στην Ελλάδα

το 1981 που είναι ο τελευταίος χρόνος που έχουμε σαφείς στατιστικές, μόνο 65% μισθωτός στην Ελλάδα, έναντι 77% στην Ιταλία, 79% στην Ισπανία, 79% στην Τουρκία και 85% στην Πορτογαλία. Δεν μιλώ φυσικά για τις χώρες της ανεπτυγμένης Δυτικής Ευρώπης και που τα στοιχεία είναι του ΟΟΣΑ, όπου τα στοιχεία αυτά κυμαίνονται μεταξύ 90-95%. Δηλαδή στην Ελλάδα έχουμε ένα σταθερά χαμηλό ποσοστό μισθωτών στον ενεργό ή αγροτικό πληθυσμό, που δεν φτάνει ακόμα να ξεπεράσει τα 2/3 του πληθυσμού αυτού.

Αυτό είναι ένα γεγονός το οποίο πρέπει να επισημανθεί ταυτόχρονα με τη σταθερότητά του. Όχι μόνο έχουμε λίγους μισθωτούς σχετικά, αλλά έχουμε και μια σταθερότητα των μισθωτών στρωμάτων. Ακόμα και στην Αθήνα όπου η μισθοτοποίηση είναι πιο έντονη, περίπου το 1/3 του ενεργού πληθυσμού, όπου φυσικά δεν υπάρχουν γεωργοί μέσα, είναι αυτοαπασχολούμενοι. Λοιπόν αυτό είναι το πρώτο ιδίωμα που χαρακτηρίζει την νεοελληνική κοινωνική σύνθεση.

Ένα δεύτερο σημείο στο οποίο θα ήθελα να επιμείνω επίσης πάρα πολύ, είναι το εξής. Ότι στην Ελλάδα έχουμε ένα πάρα πολύ μεγάλο ποσοστό ανάμεσα στους μισθωτούς, εξαρτωμένων απ' το Δημόσιο. Και όταν λέω εξαρτωμένων απ' το Δημόσιο, μιλάω όχι μόνο για τους δημοσέους υπαλλήλους στρίκτο σένσουρ, μιλάω για όλους εκείνους οι οποίοι είναι υπάλληλοι με οποιαδήποτε μορφή Δημοσίων Οργανισμών, επιχειρήσεων που ελέγχονται απ' το Δημόσιο, σε σημείο ώστε να μπορεί να πει κανείς ότι, επίσης το ποσοστό των εξαρτωμένων απ' το Δημόσιο μεγαλώνει πάρα πολύ γρήγορα. Μεγαλώνει πιο γρήγορα απ' όλες τις άλλες μορφές απασχόλησης στην Ελλάδα.

Και πάλι έχω ορισμένα νούμερα, τα οποία δείχνουν πόσο γρήγορα μεγαλώνει αυτό το πράγμα. Αν πάρουμε την Αθήνα και να πάρουμε τα έτη '71 και '83, ενώ όλες οι μορφές μεταποίησης είναι 40% το '71, κατεβαίνουν στα 34% το '83, ενώ όλες οι μορφές κοινωνικών και κυβερνητικών υπηρεσιών είναι 14% το '71 και πάνε στα παραπάνω από 21% το '83. Μέσα σε 12 χρόνια δηλαδή και μόνο, από κει που είχαμε 3 περίπου εργαζόμενους στη μεταποίηση για 1 που εργαζόταν για το κράτος, έχουμε περίπου 1 στη μεταποίηση, 1 στις κρατικές υπηρεσίες για 1,5 εργάτη. Δηλαδή έχει διπλασιαστεί ο λόγος ανάμεσα στη μια κατηγορία και στην άλλη.

Είπαμε λοιπόν:

1. Αντίσταση στη μισθοτοποίηση.
2. Ιδιαίτερα τονισμένη μισθοτοποίηση και εξάρτηση απ' το Δημόσιο.
3. Συντήρηση σε πολύ μεγάλο βαθμό των παραδοσιακών αγροτικών μικρομεσαίων επιχειρηματιών. Δεν θέλω σας επαναλαμβάνω να δώσω νούμερα, γιατί δεν αξίζει το κόπο.
4. Πολύ μεγάλο ποσοστό πολλαπλών απασχολήσεων και εποχιακών απασχολήσεων. Για τις πολλαπλές απασχολήσεις δεν έχουμε συνολικά στοιχεία, αλλά απ' τα λίγα στοιχεία που έχουν βγει από έρευνες από δω και από κει, είναι σαφές ότι, όχι

όχι μόνο είναι είναι μεγάλες, περίπου 40% στην ύπαιθρο βγαίνει από διάφορες στατιστικές μελέτες ότι έχουν και άλλη δουλειά. Αλλά σε συνολικό ελληνικό επίπεδο δεν μπορούμε να έχουμε σσφή στοιχεία. Αντίθετα για τις εποχιακές απασχολήσεις, είναι προφανές ότι ο τουρισμός και ορισμένες μορφές αγροτικών εκμεταλλεύσεων, δίνουν την ευκαιρία σε πολλοί πια και όλο και περισσότερες εποχιακές απασχολήσεις.

‘ Άλλο στοιχείο που παρατηρείται πολύ έντονα στην Ελλάδα, είναι η μερική απασχόληση. Η μερική απασχόληση - εκεί έχουμε στοιχεία όσο και αν είναι ασαφή του ΟΟΣΑ. Το 1984 ο ΟΟΣΑ, ανάμεσα στον ανδρικό πληθυσμό και παίρνω τον ανδρικό και μόνο πληθυσμό τον ενεργό, γιατί στις γυναίκες η μερική απασχόληση σημαίνει άλλο πράγμα και εμπλέκεται με μια σειρά από ειδικές ιδεολογικές ή κοινωνικές προδιαγραφές, του τρόπου που εντάσσονται οι γυναίκες στο εργατικό δυναμικό, επομένως βγάζοντας τις γυναίκες απ’ έξω, μόνο για τους άνδρες στην Ελλάδα έχουμε 20% των απασχολήσεων είναι μερικές το ‘84 κατά τον ΟΟΣΑ επαναλαμβάνω. Ενώ για την Ιταλία είναι 1,4%, για την Γαλλία 2%, για άλλες χώρες του ΟΟΣΑ ανάμεσα στο 1-5%. Βλέπετε ότι στο σημείο αυτό βρίσκουμε τρομακτικές ιδιοτυπίες στη σύνθεση των εργαζομένων, στο τρόπο με τον οποίο εντάσσονται οι εργαζόμενοι στον ενεργό πληθυσμό.

Τι σημαίνει αυτό; Σημαίνει καταρχήν ότι έχουμε πολύ αργή ανάπτυξη των καπιταλιστικών παραγωγικών σχέσεων (στρίκτ οσέλ). Δεν θα μπω σε οικονομικές λεπτομέρειες, τις οποίες άλλωστε δεν γνωρίζω και καλά. Το γεγονός είναι ότι, με το να συντηρείται το σύστημα ενός πολύ μικρού αριθμού εργαζομένων - όχι ανυπόφερτου φυσικά - στη βιομηχανία και στην μεταποίηση, σημαίνει ότι δεν αναπτύσσεται ο κλάδος της μεταποίησης, δηλαδή ο κύριος κλάδος της παραγωγής.

Απ’ την άλλη μεριά μπορεί να πει κανείς ότι, η αύξηση του Δημόσιου τομέα με την ευρυτάτη έννοια, δεν συνδέεται ή τουλάχιστον δεν συνδεόταν μέχρι τα εντελώς τελευταία χρόνια και αμφιβάλλω αν συνδέεται και σήμερα, με μια αύξηση του κράτους πρόνοιας. Όπως ξέρουμε, η αύξηση της δημόσιας απασχόλησης σ’ όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, συνδέεται ρητά με την αύξηση του κράτους πρόνοιας και των δημοσίων υπηρεσιών της πρόνοιας, πράγμα το οποίο επέτρεψε σ’ όλες τις χώρες του κόσμου, να μεταβληθεί τελείως ο τρόπος και η σχέση των πολιτών και των εργαζομένων με το σύστημα της πρόνοιας και το κρατικό σύστημα. Η αύξηση των κρατικών υπαλλήλων και των εξαρτωμένων κρατικών στην Ελλάδα, δεν συνδέεται με μια μεταβολή της λειτουργίας του κράτους ή τουλάχιστον δεν συνδέεται, για να μην μπορούμε στη πολιτική, δεν συνδεόταν μέχρι πολύ πρόσφατα.

Λοιπόν έχουμε μια εικόνα, δηλαδή μιας κοινωνίας η οποία εμμένει όσο είναι δυνατόν να εμμένει στην αυτοαπασχόληση, όπου δεν αυξάνονται με ταχείς ρυθμούς οι παραγωγικές σχέσεις στη μεταποίηση και στη βιομηχανία. Όπου όμως ταυτόχρονα, και το λέω αυτό σε πλήρη αντίθεση μ’ όλες σχεδόν τις άλλες υπανάπτυκτες χώρες,

έχουμε ταχύτατη αύξηση εισοδημάτων. Ταχύτατη αύξησης ιδιωτικής κατανάλωσης. Και στο σημείο αυτό, δεν έχω τα πιο πρόσφατα συγκριτικά στοιχεία, αλλά θα σας πω τι γινόταν μέχρι το '83-'84. Η κατά κεφαλήν αύξηση της ιδιωτικής κατανάλωσης στην Ελλάδα από το '61 μέχρι το '80, είναι στην Ελλάδα +142%, στην Πορτογαλία 124%, στην Ισπανία 114%, στην Ιταλία 89%, στην Τουρκία 66% και σ' όλες τις άλλες χώρες του ΟΟΣΑ μεταξύ του 50-100%. Στην Ελλάδα έχουμε τον ταχύτερο ρυθμό ανάπτυξης των κατά κεφαλήν εισοδημάτων, των ατομικών εισοδημάτων και της ιδιωτικής κατανάλωσης απ' όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ.

Λοιπόν έχουμε ένα ιδιαίζον κοινωνικοπολιτικό σύστημα, το οποίο επιτρέπει -θα δούμε για ποιούς λόγους παρακάτω- αυτή την εμμονή σε μια αν όχι αρχαϊκή τουλάχιστον ιδιότυπη θα έλεγα ταξική διάρθρωση απ' τη μια μεριά, ενώ απ' την άλλη μεριά έχουμε μια ταχύτατη αύξηση ιδιωτικών καταναλώσεων και εισοδημάτων. Εδώ το γιατί θα πάει πολύ μακριά. Ούτε οικονομολόγος είμαι, ούτε έχω σκοπό και διάθεση αυτή τη στιγμή, να μπω στον τρόπο άρθρωσης της Ελλάδας με το διεθνές σύστημα και στο διεθνή καταμερισμό της εργασίας. Να πω μόνο ότι, πάρα πολλοί αναλυτές έχουν δείξει την ιδιαίζουσα σημασία που έχει ο ρόλος αυτός ο διεθνής της Ελλάδος, με την τριπλή μορφή της ναυτιλίας, της μετανάστευσης και του τουρισμού.

Απ' την άλλη μεριά σαφέστατα διαφοροποιείται η Ελλάδα απ' όλες τις άλλες υπανάπτυκτες χώρες, απ' το γεγονός της μικρής ή ανύπαρκτης πληθυσμιακής πίεσης. Και επίσης πρέπει να πάρουμε υπόψη μας ότι το κύκλωμα μετανάστευση-παλινοστέυση δεν είχε σαν αποτέλεσμα γενικό τη μετατροπή των παλινοστούτων μεταναστευτών σ' ένα παραγωγικό δυναμικό, αλλά στην πολύ μεγάλη τους πλειοψηφία και εδώ έχουμε άπειρες εμπειρικές έρευνες, οι παλινοστούτες που είναι πια μάζες, παλινοστούν ως μικροαστοί, ως αυτόνομοι, ως μικροεπαγγελματίες, ως αρνούμενοι καταρχήν να μπου σε μια διαδικασία μισθοτοποίησης.

Το ερώτημα είναι τώρα - και μπαίνω στο δεύτερο θέμα το οποίο θα ήθελα να διαπραγματευτώ - σε ποιό βαθμό η ιδιότυπη αυτή εξέλιξη του κοινωνικού συστήματος στην Ελλάδα και των κοινωνικών σχέσεων, οφείλεται σε πολιτικούς λόγους; Βεβαίως δεν οφείλεται μόνο σε πολιτικούς λόγους και κατά πάσα πιθανότητα δεν οφείλεται κυρίως καν σε πολιτικούς λόγους. Ωστόσο πρέπει να λάβει κανείς υπόψη του, κυρίως ως προς τα ζητήματα:

1. της μετανάστευσης και

2. της κρατικής απασχόλησης,

ότι η μεταεμφυλιακή Ελλάδα επέλεξε μια σειρά παύ κοινωνικές και πολιτικές λύσεις, οι οποίες δεν είχαν τίποτα να κάνουν με ένα τεχνοκρατικό προγραμματισμό της κοινωνίας και της οικονομίας. Η διόγνωση των δημοσίων μηχανισμών και οργανισμών αρχίζει απ' το 1945 για να καταλήξει σήμερα βέβαια σε γιγαντιαίες κλίμακες, αλλά γίνεται με αποκλειστικό σκοπό, όχι την λειτουργικότητα ορισμένων

υπηρεσιών, οι οποίες είναι αναγκαίες και οι οποίες παρέχονται απ' το Δημόσιο, αλλά με σαφή, απερίφραστο και πολλές φορές δηλωμένο τρόπο, να σταθεροποιηθεί ένα τμήμα του πληθυσμού, το οποίο εκείνη την εποχή κινδύνευε, κυρίως το (επιπαιδευμένο) τμήμα, να βρεθεί σε κατάσταση προλεταριοποίησης, να το εξασφαλίσει, να το αποεμποποιήσει αν μου επιτραπεί ο λόγος, έτσι ώστε να δημιουργηθούν τα κοινωνικά στηρίγματα, τα οποία ήταν αναγκαία σε μια κυβέρνηση και σε μια εξουσία, η οποία εκείνη την εποχή παρ' όλο που είχε κερδηθεί ο εμφύλιος πόλεμος υπό την συντηρητική παράταξη, αισθανόταν τα πόδια της από γυαλί. Δηλαδή ήταν πάρα πολύ εύκολο εκείνη την εποχή, φοβόντουσαν δε στο πλαίσιο της άρχουσας τάξης, ότι θα ήταν δυνατόν ταχύτατα να έχουμε νέες πολιτικούς μετασχηματισμούς, αν δεν βρισκόταν η τάξη-στήριγμα, επί τη βάση της οποίας θα ήταν δυνατόν να μονιμοποιηθεί και να παγιωθεί η αστική εξουσία.

Στο πλαίσιο αυτό, μέσα στις άλλες πολιτικές που ακολουθήθηκαν, μια απ' τις βασικές ήταν η επέκταση της επάνδρωσης του κρατικού μηχανισμού, κατά τρόπο όχι ορθολογιστικό, αλλά καθαρά πολιτικό, έτσι ώστε ένα μεγάλο ποσοστό ή και όλοι οι εν δυνάμει εν ενεργεία ή εν δυνάμει ημέτεροι, να είναι δυνατόν να εξασφαλιστούν και να βρουν στέγη κάτω απ' τον κρατικό μηχανισμό.

Έτσι ήδη απ' την αρχή το σύστημα της δόμησης των κρατικών μηχανισμών και της δημιουργίας της σχέσης εξάρτησης ανάμεσα στα ευρύτερα στρώματα της κοινωνίας απ' τη μια μεριά και στην οποιαδήποτε εξουσία, δεν πήρε τη μορφή την οποία πήρε στα κράτη της Δυτικής Ευρώπης, όπου υπάρχουν κράτη πρόνοιας, μιας επέκτασης και μιας ορθολογικοποίησης, μιας εκλογίκευσης των λειτουργιών του κράτους, αλλά πήρε αντίθετα τη μορφή μιας δημιουργίας ενός ευρυτάτου πλέγματος προστασιών μαζών, και μάλιστα κατά το δυνατόν εκπαιδευμένων σχετικά μαζών, οι οποίες θ' αποτελούσαν το στήριγμα της εξουσίας. Και το γεγονός αυτό το τελευταίο που λέω τεκμηριώνεται από μια έκθεση του ΟΟΣΑ το 1960, η οποία κάνει μια συγκριτική έρευνα ανάμεσα στη δομή των δημοσίων υπηρεσιών στην Ελλάδα και στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, όπου βγάζει ότι, στις τακτικές δημόσιες υπηρεσίες στην Ελλάδα οι υπάλληλοι κατηγορίας Α, δηλαδή πανεπιστημιακού επιπέδου είναι 45% περίπου, ενώ στη Γαλλία είναι 5 ή 6% αντίστοιχα. Αυτή είναι η έκθεση του ΟΟΣΑ του Ρογκρόντ.

Τι πάει να πει αυτό; Πάει να πει ότι όχι μόνο δεν γίνεται εκλογίκευση των δημοσίων υπηρεσιών, αλλά υπάρχει μια συστηματική προσπάθεια το δυνάμει πολιτικοποιημένο και έχον επιρροή προσωπικό, να κατασκευαστεί ως εξαρτώμενο απ' το κράτος. Και μιλάω για τις επίσημες μορφές, γιατί υπάρχουν και πάρα πολλές ανεπίσημες μορφές εξάρτησης απ' το κράτος. Το αποτέλεσμα αυτής της ιστορίας είναι ότι, ήδη απ' το 1960 έχουμε έναν υπερτροφικό κρατικό οργανισμό, ο οποίος χωρίς να λειτουργεί ως κράτος πρόνοιας, αυξάνει τα πλέγματα των ανθρώπων τα οποία επηρεάζει και τα οποία εξαρτώνται απ' αυτό. Ταυτόχρονα, όπως

είπα και πριν, η δυνάμει κοινωνική έκρηξη των ετών '50, αποσοβήθηκε με τη δραματική επιλογή, η οποία δεν είναι βέβαια μόνο επιλογή της ελληνικής κυβέρνησης, αλλά είναι και θέμα παγκοσμίων συγκυριών, τη δραματική επιλογή, την εξώθηση προς μετανάστευση. 1.000.000 Έλληνες φύγανε, δεν ξέρω πόσοι θα φεύγανε αν υπήρχε αντίθετη πολιτική, αλλά είναι βέβαιο ότι η πολιτική της ελληνικής κυβέρνησης τα χρόνια αυτά, εξωθούσε την πλεονάζουσα εργατική δύναμη να πάει στη Γερμανία.

Τα δυο αυτά ρεύματα, το ρεύμα προς τις δημόσιες υπηρεσίες απ' τη μια μεριά και το ρεύμα προς το εξωτερικό απ' την άλλη, αποτελούν τις μεγαλύτερες κινητικές μορφές στην απασχόληση των ετών 1950-1960.

ΣΗΜΕΙΩΣΗ ΠΡΑΚΤΙΚΩΝ: Στο σημείο αυτό υπάρχει μικρό κενό στην ηχογράφιση.

κ.Κ. Τσουκαλάς (συνεχίζει): ... υπάρχει μόνο στο Δημόσιο. Άλλο σύμπτωμα ιδεολογικό ακόμα σημαντικότερο, η καθολική πίστη στην κοινωνική κινητικότητα και στην ανέλιξη και αυτό το ξέρουμε όλοι. Δεν υπάρχει οικογένεια στην Ελλάδα που να μην πιστεύει ότι τα παιδιά της θα ανελιχθούν, θα πάνε αλλού, θ' αλλάξουν κατηγορία. Και αυτό τελικά παίρνει μια μορφή μεταξύ των άλλων, ενός φετιχισμού της εκπαίδευσης. Η εκπαίδευση, παρ' όλο που αυτό έχει παλαιότερες ρίζες, μεταπολεμικά παίρνει τη μορφή ενός φετιχισμού της μόρφωσης, της τυπικής μόρφωσης, που οδηγεί κατά κύριο λόγο αν όχι αποκλειστικά, στη δημόσια απασχόληση. Αυτά έχουν αναλυθεί κατά κύρον, δεν θέλω σ' αυτά να επανέλθω.

Ταυτόχρονα οδηγεί σε εσωτερικής οικογενειακής οικονομικής κοινότητας και σε μιας οικογενειακής κοινωνικής στρατηγικής, που προγραμματίζει σ' όλα τα επίπεδα πολλαπλές εναλλακτικές λύσεις που μετέχουν και του αγροτικού τομέα πολλές φορές και της έμμισθης απασχόλησης αλλά και της αυτοαπασχόλησης της επιχείρησης, δηλαδή οικογένεια μετατρέπεται σε μια ιονί επιχείρηση, όπου προγραμματίζεται η μεγιστοποίηση των εισοδηματικών εισροών, το οποίο με τη σειρά του οδηγεί και σε μια άνηση της παραοικονομίας, όχι μόνο αυτό, όλα τα άλλα, στοιχεία για την οποία δεν έχουμε σαφή αυτή τη στιγμή ούτε θα μπω σ' αυτά γιατί είναι και θέματα ορισμού. Είναι όμως πασιδηλο ότι στην Ελλάδα ο τρόπος με τον οποίο δημιουργούνται εισοδήματα στην παραοικονομία, είναι πολλαπλοί οι τρόποι και το ποσοστό της παραοικονομίας στη δημιουργία ατομικών εισοδημάτων είναι τεράστιο.

Λοιπόν μέσα σ' αυτάτα πλαίσια μπορεί να μιλήσει κανείς για ρευστότητα της ταξικής διάθρωσης, απ' την οποία απορρέει τι; Απορρέει βασικά στο επίπεδο των ταξικών συγκρούσεων μια αδιαφάνεια. Ποιές είναι οι δυο κλασικές μορφές με τις οποίες αντιπαρά τίθενται τάξεις στο πολιτικό επίπεδο; Οι μορφές αυτές είναι πρώτα η γνωστή παμπάλαια σύγκρουση ιδιοκτητών-μέσων παραγωγής, δηλαδή αστών και προλεταρίων. Η συνδικαλισμός με την έκφρασή του την συνδικαλιστική,

την πολιτική, είναι έκφραση φυσικά της ταξικής σύγκρουσης, ευθέως. Φυσικά υπάρχουν ταξικές συγκρούσεις ανάμεσα σε αυτούς και προλετάριους. Δεν το αρνείται κανείς, υπάρχουν προλετάριοι, υπάρχουν εργάτες. Αλλά η κύρια μορφή ταξικών συγκρούσεων, δεν είναι εκείνη που αντιπαράθετει ευθέως τους ιδιοκτήτες με τους εργάτες. Στην καθημερινότητά μας αν διαβάσουμε στις εφημερίδες, θα δούμε ότι 9 στις 10 απεργίες, 9 στις 10 κινητοποιήσεις, δεν έχουν ως αποδέκτη μια αστική τάξη, έχουν ως αποδέκτη το κράτος - και σ' αυτό θα επανέλθω - προς το οποίο απευθύνονται μέσα στο πλαίσιο της προσπάθειάς τους να πιέσουν το κράτος ν' ασκήσει μια πολιτική Α και μια πολιτική Β.

Επίσης μια δεύτερη κλασική μορφή αντιπαράθεσης, η οποία τουλάχιστον μέχρι τα πρόσφατα χρόνια ήταν βασικής σημασίας για τις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, ήταν η αντιπαράθεση ταξική πόλης-υπαίθρου. Αυτή βέβαια παντού έχει αρχίσει να αμβλύνεται. Αλλά έχει αρχίσει ν' αμβλύνεται σε πολλές χώρες, διότι έχει καταστραφεί η κοινωνιολογική διάκριση πόλης-υπαίθρου, με την έννοια ότι η ύπαιθρος μετατρέπεται λίγο-πολύ σε πολλές χώρες του κόσμου, στις πιο ανεπτυγμένες, σε ένα είδος παραγωγικού εργαστηρίου που παράγονται αγροτικά προϊόντα. Δεν συμβαίνει αυτό στην Ελλάδα. Στην Ελλάδα συμβαίνει κάτι άλλο. Η ύπαιθρος δεν γίνεται εργοστάσιο, δεν γίνεται πόλη, απλώς οι άνθρωποι που κατοικούν στην ύπαιθρο, είναι οι ίδιοι σε μεγάλο βαθμό μ' εκείνους οι οποίοι ασκούν επαγγέλματα ή αντλούν εισοδήματα απ' την πόλη. Έχουμε μια πολυεισοδηματική στρατηγική, η οποία αγγίζει μεγάλα ποσοστά του πληθυσμού, έτσι ώστε η σύγκρουση πόλης-υπαίθρου να είναι και αυτή σχετικά αδιαφανής.

Έτσι τουλάχιστον εκ πρώτης όψεως θα έλεγε κανείς ότι τα τελευταία 10-15 χρόνια έχουμε μια ύφεση σαφούς ταξικής αντιπαράθεσης ανάμεσα στην εργατική και την αστική τάξη, έχουμε ένα φαινόμενο αύξησης των διεκδικήσεων ευθέως προς το κράτος και έχουμε μια γενικευση πολυεισοδηματικών οικογενειακών στρατηγικών.

Τώρα μπαίνω στο τρίτο ερώτημα, σε ποιο βαθμό η πολιτική, ως ένα βαθμό εμφανίζεται αιχμάλωτη ή οριοθετημένη απ' αυτές τις ταξικές της ρήξεις, στην οποία έχει συμβάλλει και η ίδια. Το ερώτημα είναι πολύ μεγάλο, δεν μπορώ ν' απαντήσω. Αλλά θα έλεγα εκ πρώτης όψεως ότι, σε πολύ μεγάλο βαθμό η σχέση του κράτους με πολίτες οι οποίοι έχουν μακροπρόθεσμα και σαφή και συνειδητά ταξικά συμφέροντα, δεν μπορεί να είναι η ίδια, με τη σχέση του κράτους με πελάτες. Με ανθρώπους οι οποίοι είτε περιμένουν άμεσα αισασχόληση απ' αυτό, είτε περιμένουν εξασφάλιση ειδικού κλαδικού ή σωματειακού τύπου απ' αυτό, είτε περιμένουν μελλοντικά την ανακατάταξη του συστήματος των τιμών και του συστήματος με το οποίο δηλώνονται οι επιδοτήσεις σε διάφορες κοινωνικές κατηγορίες.

Έτσι τα τρία βασικά χαρακτηριστικά που κατά τη γνώμη οριοθετούν την ελληνική πολιτική ζωή, συνδέονται άμεσα, όχι σαν άμεση σχέση αιτίου και αιτιατού

επαναλαμβάνω, αλλά σαν μακροπρόθεσμη και χαλαρή διασύνδεση με τα τρία χαρακτηριστικά της σημερινής πολιτικής κατάστασης, τα οποία κατά τη γνώμη μου είναι τα εξής.

1. Το πρώτο σύμπτωμα είναι ένας διάχυτος νεοκορπατισμός, ο οποίος και υποβάλλεται απ' το κράτος αλλά και χαρακτηρίζει το τρόπο με τον οποίο διαμεσολαβούνται τα ιδιωτικά συμφέροντα ανάμεσα στο άτομο και στο κράτος.
2. Ένα νέο πελατειικό σύστημα, το οποίο δεν έχει καμία σχέση με την πελατεία του 19ου αιώνα. Σ' αυτό αν θέλετε να μιλήσουμε αργότερα.
3. Ένα τρίτο χαρακτηριστικό, τον λαϊκιστικό λόγο και το λαϊκισμό όλων - και το υπογραμμίζω - όλων των πολιτικών παρατάξεων.

Όσον αφορά τον νεοκορπατισμό σήμερα στην Ελλάδα. Με πάρα πολύ συντομία και εντελώς σχηματικά, θα έλεγα το εξής. Ότι τα περισσότερα αιτήματα είναι, είτε μισθολογικά-εργασιακά, με την έννοια ότι ζητάνε ήδη εμπεδωμένες κατηγορίες οι οποίες εξαρτώνται απ' το κράτος, αλλαγή και βελτίωση των συνθηκών εργασίας, είτε φυσικά θεσμικά με την έννοια ότι προωθούνται ολοένα και περισσότερο αιτήματα για προστασία μονοπωλιακά θεσπισμένων και οργανωμένων επαγγελματικών κλάδων. Μια που είμαστε στην Πάντειο, θα φέρω το παράδειγμα των κοινωνιολόγων το οποίο είναι κωμικό παράδειγμα βέβαια. Η Πάντειος έφτιαξε Σχολή Κοινωνικών Επιστημών, έφτιαξε κοινωνιολόγους. Πρώτη δουλειά των κοινωνιολόγων ήταν να φτιάξουν σωματείο για να διεκδικήσουν και να επιτύχουν τη διδασκαλία στο Γυμνάσιο και να μπου σε λίστα προτεραιότητας για ν' αποκτήσουν εν συνεχεία την δυνατότητα να διεκδικούν μακροπρόθεσμα την ένταξή τους στο ελληνικό δημόσιο. Δηλαδή η Σχολή Κοινωνιολογίας της Παντείου, έπαψε να είναι πριν φτιαχτεί ήδη, μια σχολή η οποία κατασκευάζει επιστήμονες και έγινε μια Σχολή η οποία κατασκευάζει ανθρώπους οι οποίοι θα μπου σε μια λίστα αναμονής για να γίνουν δημόσιοι υπάλληλοι. Τουτό συμβαίνει σε πάρα πολλές κατηγορίες επαγγελματιών. Όταν φτιάχνεται ένα νομοσχέδιο για τον κινηματογράφο, προβλέπει το νομοσχέδιο ότι για να πάρει χρήματα από το Κέντρο Κινηματογράφου εκείνος που κάνει ταινία, θα πρέπει ταυτόχρονα να έχει δυο απόφοιτους της τάδε Σχολής που να είναι στο τάδε Σωματείο, φωτιστές, άλλους δυο σκριπτ γκερλ και δεν ξέρω τι.

Φτιάχνεται δηλαδή ένα σύστημα όπου όλα τα επαγγέλματα λίγο-πολύ, δομούνται με την μορφή μιας κατασκευής διεκδικήσεων, για μονοπωλιακή προστασία απ' το κράτος. Αυτό όμως είναι μόνο μια πλευρά του συστήματος κρατικής εξάρτησης και κρατικής απασχόλησης. Έχουμ ταυτόχρονα την αμετανόητη και αμετακίνητη συνήθεια της κρατικής εξουσίας, να λειτουργεί στη βάση πελατειικών πλεγμάτων. Σπανιότατα διορίζονται σ' οποιοδήποτε επίπεδο, άλλοι από μη ημέτεροι. Και ναι μεν έχει σταματήσει το ζήτημα να τίθεται πάνω στη βάση της πρόσβασης μέσω κομματινρχών στον ντόπιο βουλευτή όπως ήταν η κατάσταση του 19ου αιώνα, αλλά γίνεται με τη μορφή κλαδικά κυρίως οργανωμένων οργανώσεων του κόμματος, που

με τη σειρά τους θα διοχετεύσουν την πατρωνία στα μέλη ή στους στηριχτές του κόμματος. Έχουμε δηλαδή θα έλεγα μια σύμπλευση δυο εκ πρώτης όψεως αντιτιθέμενων και αλληλοκονταροχτυπούμενων μορφών σχέσης πολιτικού-κράτους, έναν κορπατισμό και μια νεοπελατεία.

Τέλος θα μπω σ' ένα τρίτο ζήτημα που χαρακτηρίζει τον πολιτικό λόγο τα τελευταία 20 χρόνια, το λαϊκισμό. Τι σημαίνει αυτό; Σημαίνει ότι απ' τη στιγμή που οι ταξικές αντιπαραθέσεις δεν είναι σαφείς και δεν τίθεται σε επίπεδο αγοράς, έχουμε μια ολοένα πιο σαφή και σ' όλα τα κόμματα σχεδόν αντικατάσταση του ευθέως ταξικού πολιτικού λόγου, που εκφράζει άμεσα τις ταξικές συγκρούσεις, από ένα λόγο που αντιπαραθέτει το λαό, τους πολλούς, τους μη προνομοιούχους, στους προνομοιούχους και στα κυρίαρχα στρώματα. Αυτή είναι η πεμπτουσία του λαϊκιστικού λόγου, άσχετα τι πολιτικές μορφές παίρνει και άσχετα που καταλήγει.

Δεν είναι τυχαίο ότι το σύνθημα του ΠΑΣΟΚ το πρώτο το περί μικρομεσαίων και μη προνομοιούχων, ήταν ίσως μεγαλοφυΐα. Ήταν μεγαλοφυΐες με την έννοια ότι συνδύριζε μέσα σε δυο κρουστές και άμεσα αντιληπτές λέξεις, μία γενική και διάχυτη κυρίαρχη εντύπωση όλων αυτών των περιέργων και μη ταξικά αποκρυσταλωμένων στρωμάτων, ως προς τις δυνατές σχέσεις τους με την εξουσία και με την ελίτ. Με την έννοια αυτή το σύνθημα αυτό είναι κατεξοχήν λαϊκιστικό. Αποπροσανατολίζει ως προς τις υποβύθικουσες ταξικές συγκρούσεις και μεταθέτει το πρόβλημα το ιδεολογικό σε ένα επίπεδο πολλών-λίγων, λαού-προνομοιούχου. Οι οποίοι δεν διεκδικούν όμως τη μεταβολή των κοινωνικών σχέσεων σε κανένα επίπεδο. Δεν μπορούν να την διεκδικήσουν, στο μέτρο ακριβώς που η μεγάλη πλειοψηφία του ελληνικού λαού έχει τόσο πολλαπλές και αντιφατικές μορφές εισοδημάτων έτσι ώστε, να μην θέλει και η ίδια μεταβολή του συστήματος, ταυτόχρονα όμως διεκδικεί άμεση κρατική αρωγή και προστασία. Προστασία ατομική με την έννοια της πρόσβασης στο δίκτυο, αλλά και κλαδική με την έννοια της δημιουργίας των προϋποθέσεων εκείνων, ώστε το κράτος να μπορέσει να πιεστεί και να πάρει μέτρα που θα εξασφαλίζουν μονοπωλιακά ορισμένα κλαδικά συμφέροντα.

Οι ομάδες συμφεροντούχων δηλαδή, οι οποίες δημιουργούνται μέσα σ' αυτά τα πλαίσια τα νεοκορπατιστικά, εκφράζουν ακριβώς μια κοινωνική διάσταση, η οποία στο επίπεδο του λόγου παίρνει τη μορφή του λαϊκισμού. Οι ομάδες όμως αυτές -και σ' αυτό διαφέρει ο ελληνικός κορπατισμός από τον κορπατισμό της Δυτικής Ευρώπης, δεν συμμετέχουν με θεσμικό τρόπο και άμεσα στη λήψη αποφάσεων, όπως συμβαίνει στην Αυστρία π.χ. που είναι πολύ ανεπτυγμένο το σύστημα το κορπατιστικό, δεν παίρνουν δηλαδή σ' ένα θεσμοθετημένο σύστημα συναινετικών διαπραγματεύσεων, προτού να ληφθεί η απόφαση, αλλά διεκδικούν με άμεσες και συνεχείς πολιτικές παρεμβάσεις, τη λήψη μέσων προστασίας της αναξιοπαθούς πάντοτε κατηγορίας. Είναι ένα πρωτόφαντο μείγμα στρατηγικών σωματειακών, οι οποίοι θέλουν ν' αλλάξουν την πολιτική του κράτους, αλλά η οποία μεθοδεύεται

με μορφές ενόχλησης, οι οποίες θυμίζουν παλιότερες συνδικαλιστικές κινητοποιήσεις. Ενοχλούσες το κράτος και την καθημερινότητα οι διεκδικούσες ομάδες, πετυχαίνουν την αλλαγή της πολιτικής. Και ενοχλούν είτε φωνάζοντας είτε απεργώντας, είτε όπως συμβαίνει καθημερινά, βγαίνοντας απ' το σύστημα των θεσμοποιημένων μορφών κορπορατίστικης παρέμβασης στο τρόπο λήψης αποφάσεων και απειλώντας την εύρυθμη ανασυναγωγή του ρυθμού της καθημερινής ζωής.

Έτσι έχουμε το εξής περίεργο σύστημα. Ο κορπατισμός ο ελληνικός παρ' όλο που είναι πανταχού παρών, είναι και θεσμοθετημένος και προστατευμένος θεσμικά απ' το κράτος, δεν μετέχει στο σύστημα λήψης αποφάσεων, αλλά εκβιάζει με θόρυβο, οχλεί. Τουτό ακριβώς προδιαγράφει και τα όρια της δυνατότητας σήμερα μιας μαζικής πολιτικής από μέρους οποιουδήποτε κόμματος πιστεύω. Το κράτος εξαναγκάζεται, επιποιεί να εκβληθεί απ' την ενεργό πολιτική ζωή, να είναι τα κόμματα ως ένα βαθμό λαϊκιστικά και πατερναλιστικά, πολυσυλλεκτικά, να είναι πελατειακά, να είναι ανεκτικά στον κορπατισμό και να μοιράζουν όλο και περισσότερο προσόδους. Να είναι προσοδογόνα η πολιτική. Και μ' αυτότο τρόπο ενισχύεται το πλαίσιο του φαύλου κυκλου, εκείνη ακριβώς η κοινωνική σύνθεση και η κοινωνική διαστρωμάση, που οδήγησε ακριβώς στον αιχμαλωτισμό της πολιτικής ζωής στα πλαίσια αυτά.

Ήδη μίλησα πολύ, θα μιλήσω όμως πολύ σύντομα ένα τελικό θέμα το οποίο αναφέρεται σε καθημερινές ιδεολογίες και πρακτικές. Θα έλεγα ότι ο διαχωρισμός κράτους-κοινωνίας, ο οποίος ποτέ δεν ήταν (εναργής) στην Ελλάδα, αλλά ο οποίος διαλύθηκε τελείως τα τελευταία 10-20 χρόνια ή και 30 χρόνια, οδήγησε σε μια αποκρυστάλωση συμπεριφορών, οι οποίες είναι εντελώς αντίθετες από εκείνες που διέπουν τις παραδοσιακές αστικές δημοκρατίες, τις παραδοσιακές αστικές φιλελεύθερες κοινωνίες. Οι οποίες διέπονται από μια εντελώς διαφορετική μορφή συμπεριφορών, ανάλογα αν έχουμε να κάνουμε με ιδιωτικό τομέα και δημόσιο τομέα. Τα ιδεολογήματα της τιμιότητας και της χρηστότητας, προϋποθέτουν μια σχιζοφρενική τεχνική διάκριση ανάμεσα στο δημόσιο και το ιδιωτικό. Οδηγούν στην έννοια της απαγόρευσης της διαφθοράς του δημόσιου βίου και στον σεβασμό του λόγου στον ιδιωτικό βίο, στον οποίο είναι δυνατόν και πρέπει ν' ακολουθεί κανείς κατά γράμμα το οικονομικό του συμφέρον, ακόμα και πατώντας επί πτωμάτων.

Λοιπόν το δημόσιο δεν είναι χώρος προαγωγής ατομικών συμφερόντων. Στη χώρα μας η οποία χαρακτηρίζεται απ' όλα τα σύνδομα τα οποία είπα, νομίζω ότι αυτή η αδυναμία διάκρισης δημοσίου-ιδιωτικού, οδηγεί τον καθημερινό πολίτη σε μια άμβλυση της έννοιας της χρηστότητας, η οποία δεν υπάρχει καθόλου. Η έννοια της διαφθοράς εξάλλου είναι καθαρά ιστορική. Αυτά είναι γνωστά.

Μικρό κενό-αλλαγή πλευράς κατεύσεως

.....
κ.κ. Γιουνοβλάς (συνεχίζει):... 'Όλοι ζητάνε απ' το κράτος ατομική εξασφάλιση

και διορισμό,την οποια με τη σειρά τους θέλουν να την μεταβάλλουν σε αργομισθία, δηλαδή σε επανόρθωση της ατομικής ενέργειας και του ατομικού δρόμου,έτσι ώστε να μπορούν να κάνουν και άλλη δουλειά μετά μαζί. "Όλοι είναι επίσημα φοροφυγάδες." Όλοι επιδιώκουν ν' αντιλήθουν απ' το κράτος έμμεσα ή άμεσα, όσο το δυνατόν περισσότερες προσόδους,σπαλλαγές και πύρους.Στη γλώσσα τη καθημερινή αυτός ο αχταρνάς,το κομπούζιο,ανάμεσα στο δημόσιο και στο ιδιωτικό,είναι χαρακτηριστικό της ελληνικής κοινωνικής ζωής,τουλάχιστον από τότε που θυμάμαι εγώ.

Είναι λοιπόν ένα ερώτημα,στο κατά πόσο -χωρίς τοῦτο να σημαίνει ότι η σημερινή πολιτική κατάσταση μπορεί να εξηγηθεί κοινωνιολογικά,κάθε άλλο υπογραμμίζω δεν είναι αυτή η περίπτωση - είναι όμως ένα ερώτημα για το κατά πόσον μήπως είναι εξαιρετικά πολύ πιο δύσκολο να εκβάλει κανείς από τη συμπεριφορά των δημοσίων υπαλλήλων,των δημοσίων λειτουργών αλλά και των ηγετών του δημοσίου τομέα,αν εκβάλλει κανείς αυτό το κομπούζιο ανάμεσα στο ιδιωτικό και το δημόσιο,σε μια χώρα όπου αυτές οι καθημερινές συμπεριφορές,οι οποίες προσδιορίζονται με τη σειρά τους απ' όλα αυτά που είπα,είναι εξαιρετικά δύσκολο. Δηλαδή το πρόβλημα της διαφθοράς στην Ελλάδα ξεπερνάει κατά πολύ τους όσους και όποιους διεφθαρμένους βρίσκει κανείς στο δημόσιο τομέα στις κορυφές του.Είναι ένα πρόβλημα το οποίο διαποτίζει ολόκληρη την ελληνική κοινωνία και την διαποτίζει ανέκαθεν θα έλεγα.

Δεν θα πω άλλα,θα σταματήσω εδώ γιατί νομίζω ότι μίλησα ήδη επί 40 λεπτά.

κ. Χαραλάμπης : Ευχαριστούμε πολύ.Νομίζω ήταν πάρα πολύ ενδιαφέρον.Βέβαια εδώ κανείς ίσως δεν έπρεπε να κάνει μια παρέμβαση αλλά να συζητήσει συγκεκριμένα τις θέσεις του κ.Ισουλιά.Θα προσπαθήσω όμως επειδή ακριβώς αναφέρθηκε το θέμα των κοινωνικών ιδιαιτεροτήτων και των αποτελεσμάτων,το θέμα των ιδιαιτεροτήτων της κοινωνικής συγκρότησης και της αναπαραγωγής της στην Ελλάδα και οι επιπτώσεις που έχουν αυτά στο πολιτικό.Θα προσπαθήσω ίσως με τη μορφή ενός μοντέλου,να εξηγήσω απ' την πλευρά μιας οπτικής πολιτικής επιστήμης,την ιδιαιτερότητα του πολιτικού φαινομένου στην Ελλάδα.

Για να κάνουμε αυτή τη πρόσβαση,για να μπορέσουμε να δούμε αυτή την ιδιαιτερότητα,θα πρέπει να πούμε καταρχήν δυο λόγια,σας λέω παραμένω αφιρημένος στην τοποθέτησή μου γενικώς,να δούμε δυο πράγματα,πως δηλαδή γίνεται αυτή η μετάθεση απ' το κοινωνικό στο πολιτικό.Γιατί όλη η συζήτηση είναι,πως τέλος πάντων απ' το κοινωνικό στο πολιτικό; Θα έλεγα ότι στις σύγχρονες κοινωνίες,ο διάλογος αυτής της μετάθεσης είναι η συναίνεση,η έννοια της συναίνεσης.Οι διαδικασίες συγκρότησης συναίνεσης.Αυτές οι διαδικασίες συγκρότησης συναίνεσης,είναι διαδικασίες θέσμισης της κοινωνικής επικοινωνίας.Η συναίνεση δηλαδή υπάρχει ως το βασικό στοιχείο κοινωνικής ειρήνης και κοινωνικής συνοχής,απ'

τη στιγμή που θεομίζεται μέσα σε κάποιους όρους και μέσα σε κάποιους μηχανισμούς. Σημαίνει αυτό ότι, στις σύγχρονες κοινωνίες αυτή η συναίνεση, έκφραση ενός κοινωνικού συμβολαίου που διέπει τις κοινωνίες, δηλαδή ενός ελάχιστου κοινωνικού παρονομαστή συμφωνίας, βρίσκει συγκεκριμένες μορφές θεσμικές, μέσα απ' τις οποίες μπορεί ν' αναπαραχθεί και μπορεί να επιτείνει, να διατηρήσει στο χρόνο αυτή τη συναίνεση. Αυτή η θέσμιση της συναίνεσης, είναι και το αντικείμενο του πολιτικού.

Παίρνοντας αυτό σαν προϋπόθεση, θα ήθελα να σκεφτούμε τις ιδιαιτερότητες που προκύπτουν για το ελληνικό πολιτικό σύστημα. Για να δούμε αυτές τις ιδιαιτερότητες θα πρέπει να ξεκινήσουμε από δυο άξονες πρόσβασης. Ο πρώτος άξονας νομίζω ότι πρέπει ν' αναφέρεται στις ιδιομορφίες της συγκρότησης του κοινοβουλευτικού συστήματος στην Ελλάδα και ο δεύτερος άξονας στις ιδιορυθμίες που προκύπτουν απ' την συγκεκριμένη μορφή της συναίνεσης, της θέσμισης της συναίνεσης στην Ελλάδα.

Το πρώτο, οι ιδιομορφίες συγκρότησης του δημοκρατικού συστήματος, δημοκρατικού συστήματος επί τη βάση της καθολικής ψηφοφορίας που όπως ξέρουμε είναι πολύ πρώιμο στην Ελλάδα, έχει μια ουσιαστική διαφορά απ' τον τρόπο που έγινε αυτή η διαδικασία στις Δυτικές χώρες. Πολύ συνοπτικά μπορούμε να πούμε ότι, το κοινοβουλευτικό σύστημα με την καθιέρωση της καθολικής ψηφοφορίας, είναι καταρχήν ένα αποτέλεσμα 100 χρόνων και πλέον κοινωνικών αγώνων και αυτό το αποτέλεσμα, αυτή δηλαδή η συμμετοχή, έστω και τυπική, όλων των πολιτών στο συμβόλαιο, σ' αυτόν τον ελάχιστον κοινό παρονομαστή συμφωνίας, είχε σαν αποτέλεσμα τον διφυή χαρακτήρα αυτού του κοινοβουλευτικού συστήματος. Δηλαδή ήταν και μορφή κυριαρχίας και μορφή άμυνας πραγμάτωσης αιτημάτων από την πλευρά των κυριαρχουμένων αν θέλετε, εφόσον μιλάμε για κοινωνίες ταξικές ή αν θέλετε κοινωνίες με αντιθετικές κοινωνικές φορτίσεις. Κοινωνίες όπου υπάρχει μια κατάσταση μεγαλύτερης ή μικρότερης ανισότητας. Αυτή η μεγαλύτερη ή μικρότερη ανισότητα εξισορροπείται και αυτή η εξισορρόπηση είναι η συμμετοχή στον ελάχιστο αυτό κοινό παρονομαστή, η οποία αυτή συμμετοχή εκφράζεται με την καθιέρωση των θεμελειωδών δικαιωμάτων για όλους και των πολιτικών δικαιωμάτων για όλους, δηλαδή δημοκρατικό κοινοβουλευτικό σύστημα επί τη βάση της καθολικής ψηφοφορίας.

Σημαίνει δηλαδή ότι εδώ στο μοντέλο και σε μέσες-άκρες στις Δυτικές χώρες έχουμε το το φαινόμενο στη πραγματικότητα, έχουμε ένα πολιτικό σύστημα το οποίο χαρακτηρίζεται απ' αυτόν τον διφυή χαρακτήρα που προκύπτει απ' την εξισορρόπηση ετεροβαρών δυνάμεων.

Στην Ελλάδα και αυτή είναι μια τραυματική εμπειρία η οποία είναι καταλυτική μέχρι σήμερα για την αναπαραγωγή του δημοκρατικού συστήματος, δεν έχουμε αυτόν τον κοινωνικό αγώνα εκ του οποίου προκύπτει αυτός ο διφυής χαρακτήρας, αλλά

έχουμε την επιβολή της καθολικής ψηφοφορίας ως καταρχήν και μονομερώς ως μηχανισμό κυριαρχίας. Είναι δηλαδή μια δημοκρατία ουσιαστικά ολιγαρχικής μορφής, η οποία τυπικά είναι μαζική και αυτή η μαζική διάστασή της, αποτελεί μέσω της πελατείας όπως ξέρουμε, τον μηχανισμό μέσω του οποίου αυτή η ολιγαρχία, αυτή η ελίτ, αυτοί οι προεστώ, μπορούν να κατακυριεύσουν το κράτος, να κατακυριεύσουν την Κεντρική Διοίκηση.

Αυτό λοιπόν είναι ένα το κρατούμενο. Έχουμε μια ιδιορρυθμία της δημοκρατίας σαν ένα καθεστώς καταρχήν μονόπλευρου μηχανισμού κυριαρχίας και όχι διφυούς χαρακτήρα. Στη βάση είπαμε του πελατειακού συστήματος. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα βέβαια και τον περιορισμό των δικαιωμάτων, εφόσον δεν υπήρχαν καν ούτε ως αιτήματα, τον περιορισμό των δικαιωμάτων, τον περιορισμό της λειτουργίας του πολίτη απλώς ως εκλογή και όχι μόνο απ' την πλευρά της κρατικής πρακτικής περιορισμό των δικαιωμάτων τα οποία τυπικά υπάρχουν στο Σύνταγμα, αλλά και αυτό είναι το ουσιαστικότερο, απ' την πλευρά της πολιτικής κουλτούρας, της πολιτικής συνείδησης, την περιθωριοποίηση αυτή της αντίληψης του δικαιώματος. και νομίζω παρεπιπτόντως, ότι αυτό είναι ένα βασικό στοιχείο, ένα ουσιαστικό στοιχείο, για το έφορο έδαφος του λαϊκισμού.

Ο δεύτερος άξονας που έλεγα, είναι αυτό το θεσμικό πλαίσιο το οποίο συγκροτείται τυπικά ως ένας απαραίτητος ιστός συνοχής, εφόσον μιλάμε για συγκρότηση δημοκρατίας όπως την ανέφερα πριν, δεν αποτελεί την αντικειμενικοποιημένη μορφή -θυμηθείτε αυτό που έλεγα στην αρχή για τον δίαυλο- της συναίνεσης, αλλά αποτελεί τμήμα περισσότερο ή λιγότερο περιφερειακό των διαδικασιών συναίνεσης. Η συναίνεση συντελείται, αναπαράγεται, λειτουργεί εξωθεσμικά. Πριν αναφέρθηκε το θέμα της πελατείας και της αναπροσαρμογής της πελατείας, η παραοικονομία, όλοι αυτοί οι παράγοντες σ' όλα τα επίπεδα της κοινωνικής επικοινωνίας, οι οποίοι δεν εμπεριέχονται στο τυπικά καταγραφόμενο στους κρατικούς θεσμούς και στο συνταγματικό πλαίσιο θεσμικό, αλλά αποτελούν συστατικό στοιχείο της αναπαραγωγής της ελληνικής κοινωνίας, χωρίς όμως να εκφράζεται αυτό το πράγμα θεσμικά. Δηλαδή αυτό το διαπροσωπικό ή το νεοκορπορατίστικο, όπως θέλετε, οι διάφορες μορφές της συναινετικής λειτουργίας, της απαραίτητης αυτής λειτουργίας η οποία έχει καταστήσει την Ελλάδα μια συναινετική κοινωνία, παίζονται έξω απ' το θεσμικό πλαίσιο.

Αν σκεφτείτε τώρα ότι, μιλώντας για θεσμικό πλαίσιο ως αντικειμενικοποιημένη μορφή του κοινωνικού συμβολαίου, μιλάμε για όρους συγκρότησης του ορθολογισμού, (νόμου, αξιοπιστίας κλπ) ορθολογισμού ο οποίος τουλάχιστον στην πολιτική του έκφραση και στις επιπτώσεις που έχει αυτή στην συμπεριφορά μας, προέρχεται απ' αυτή την υπαγωγή μας και αποδοχή μας του αντικειμενικοποιημένου αυτού πλαισίου, προκύπτει κάτι το οποίο είναι εμφανές μέχρι σήμερα και ιδιαίτερα σήμερα, στην ελληνική κοινωνία: Ο ανορθολογισμός των επιλογών, ο ανορθολογισμός

των συμπεριφορών. Αυτός ο ανορθολογισμός ο οποίος είναι μόνο στο βαθμό ότι εφθύσον μιλάμε για συναίνεση εξωθεσμική έχει την λογική της αναπαραγωγής της προσωπικής οικογενειακής θέσης μας στην κοινωνία, ουσιαστικά όμως είναι ανοικτός για οποιαδήποτε μορφή ανορθολογικών πολιτικών πράξεων, επιλογών, στρατηγικών, εμβλημάτων και εν τέλει ενός λαϊκιστικού λόγου, διότι δεν εμπεριέχει όλα εκείνα τα στοιχεία τα οποία σας τμήμα του θεσμικού πλαισίου, εκφράζουν αυτή τη λογική που διέπει μια εξισορρόπηση των κοινωνικών σχέσεων.

Αυτά ως παρέμβαση, αν ήταν λιγάκι πολύ αφηρημένα ή λίγο χαώδη θα ξαναέρθουμε στη συζήτηση. Ευχαριστώ πολύ.

κ.Σ. Αλεξανδρόπουλος: Μετά απ' όσα είπε ο Κ. Τσουκαλάς και ο Δ. Χαραλδής, θα ήθελα πραγματικά να κάνω ένα περισσότερο πολιτικό σχόλιο. Θ' αποφύγω δηλαδή εκ των πραγμάτων ν' αναφερθώ σε θέματα τα οποία ήδη ανέπτυξε ο Κ. Τσουκαλάς και αφορούν τις κοινωνικές τάξεις και θα σταθώ ίσως περισσότερο με τη μορφή ενός σχολίου, σε ορισμένα θέματα που απέφυγε ο ίδιος να κάνει. Αυτό ίσως δώσει κάποιο θεωρητικό χαρακτήρα σ' αυτό το σχόλιο, το οποίο θα προσπαθήσω να το περιορίσω όσο πιο πολύ μπορώ.

Υπάρχουν κατ' αρχήν δυο τρόποι να σκεφτεί κανείς πάνω στις κοινωνικές τάξεις. Ο πρώτος είναι να σκεφτεί την κοινωνική τάξη ως δομή. Περίπου ως σύνολο κοινωνικών θέσεων ή κοινωνικών υποδοχών των προσώπων. Αυτός είναι ο ένας τρόπος. Και θα έλεγα ότι μέσα απ' αυτό το τρόπο, η κοινωνική τάξη υπάρχει περίπου σαν ταξινομητή ομάδα, έτσι εγώ θα την χαρακτηρίζα. Και θέλω να πω ότι, δεν έχει πραγματικό χαρακτήρα ομάδας ή κοινωνική τάξη μέσα απ' τα στατιστικά στοιχεία, αλλά οφείλει καθαρά την ύπαρξή της σε ανθρώπινες ενέργειες ταξινόμησης μέσα απ' την οποία βγαίνει μια ιδανική ολότητα, στην οποία οι επιμέρους υπαρκτές διαφορές παραμερίζονται, πολλές φορές κάτω από κριτήρια και συμφέροντα αυτού που το κάνει και μέσα απ' αυτό προκύπτει χονδρικά ένα αθροιστικό σύνολο, το οποίο μπορεί να είναι θεωρητικά πειστικό, μπορεί να είναι λιγότερο πειστικό, μπορεί να έχει μεγαλύτερη ευρετική αξία, μπορεί να έχει μικρότερη ευρετική αξία.

Ο δεύτερος τρόπος να σκεφτεί κανείς πάνω στις κοινωνικές τάξεις, είναι να τις σκεφτεί σαν ενεργούς ιστορικούς παράγοντες. Και αν προσπαθήσει να τις σκεφτεί σαν ενεργούς ιστορικούς παράγοντες, χωρίς να πέσει σε σχήματα του παρελθόντος βεβαίως, να μιλήσει για ταξικές συνειδησεις και τέτοια πράγματα, θα πρέπει να παραδεχθεί ότι, είναι αδύνατον να μιλήσουμε για τις τάξεις σαν ενεργούς ιστορικούς παράγοντες, εδώ φτάνω στο καθαρά πολιτικό θα έλεγα πεδίο, έξω από τις οργανωμένες μορφές έκφρασης και αντιπροσωπευσης τους, είτε μιλάμε για θεσμικά αποκρυσταλωμένες μορφές (κόμματα, συνδικάτα κλπ.) είτε μιλάμε για θεσμικά μη αποκρυσταλωμένες μορφές (κινήματα διαμαρτυρίας κ.ο.κ.). Πάτως αν θέλουμε να κάνουμε αυτή τη διάκριση και να μιλήσουμε για τάξεις ως ενεργούς ιστορικούς παράγοντες, θα πρέπει ν' αναφερθούμε σε διαδικασίες σχηματισμού

συλλογικής βούλησης και ταυτότητας. Ειδ' άλλως παραμένει ένα κενό σχήμα.

Έχοντας λοιπόν κάνει αυτή τη διάκριση, θα ήθελα να περάσω και να πω ότι, η σύνθεση αυτών των δυο επιπέδων, είναι και αυτή που παρουσιάζει ανέκαθεν ένα πολύ μεγάλο πρόβλημα. Δηλαδή η σύνδεση της τάξης ως δομής, με την τάξη ως ενεργό ιστορικό παράγοντα. Ή αν θέλετε η σύνδεση της τάξης με την οικονομική κοινωνική έννοια και την πολιτική της έννοιας. Σε σημείο θα έλεγα που, σε διάφορες αναλύσεις που γίνονται με γνώμονα την ανάλυση της πολιτικής, θεωρείται περίπου ως ανταγωνιστικό υπόδειγμα, το υπόδειγμα της ανάλυσης με βάση την κοινωνική τάξη και το υπόδειγμα με βάση την ανάλυση της οργάνωσης ή της αυτονομίας της πολιτικής.

Δεν πρόκειται ν' αναφερθώ σε θεωρίες που προσπαθούν να συνδέσουν αυτά τα θέματα. Το μόνο που θέλω να πω είναι το εξής. Ότι κατά τη γνώμη μου υπάρχει μια εγγενής δυσχέρεια να μιλήσουμε για κοινωνικές τάξεις και αυτή είναι ιδιαίτερα εγγενής στον μαρξισμό, όσο μένουμε στο γενικό επίπεδο του τρόπου παραγωγής. Και προς αποφυγήν παρεξηγήσεων θέλω να πω ότι, είναι πολύ δύσκολο να συνδέσουμε την οικονομική με την πολιτική έννοια της κοινωνικής τάξης, μέσα απ' το γενικό σχήμα του τρόπου παραγωγής. Αυτό -και εδώ πάλι δεν έχω το χρόνο ν' αναφερθώ- έχει οδηγήσει κατά τη γνώμη μου στις περιπτώσεις όπου εμφανίζεται μια ιδιαιτερότητα στην συγκρότηση των κοινωνικών τάξεων και τέτοια είναι η περίπτωση της Ελλάδας σε σχέση με το κλασσικό δυτικοευρωπαϊκό υπόδειγμα, έχει οδηγήσει σε κατασκευή εναλλακτικών τρόπων παραγωγής. Και ξαναλέω, δεν πρόκειται να μιλήσω για σχήματα όπως περιφερειακός καπιταλισμός κτλ.

Θα πω μόνο τη πρότασή μου, που είναι θεωρητική πρόταση και είναι η γνώμη μου ότι, είναι πολύ πιο γόνιμο ή θα ήταν πολύ πιο γόνιμο εν πάση περιπτώσει, αν κανείς στεκόταν σ' ένα ενδιάμεσο θεωρητικό επίπεδο. Φεύγαμε δηλαδή απ' τον τρόπο παραγωγής και πηγαίναμε εκεί που κατά τη γνώμη μου υπήρχε στην ομιλία του Κ. Τσουκαλά και υπάρχει σ' όλο το έργο όσων σοβαρά ασχολούνται με τις κοινωνικές τάξεις, την ιδιαιτερότητά τους, δηλαδή σ' ένα ενδιάμεσο θεωρητικό επίπεδο των δομών της συσσώρευσης του εθνικά συγκεκριμένου και ιστορικού χαρακτήρα που αυτή παίρνει στις διάφορες χώρες.

Η πρόταση λοιπόν είναι σαφής και είναι η πρόταση, να θεωρήσουμε τις κοινωνικές τάξεις, την ταξική πάλη, σαν κοινωνική δομή της συσσώρευσης. να της αποδώσουμε δηλαδή εξίσου μεγάλη σημασία στη συσσώρευση, όσο και οι καθαρά οικονομικοί θα λέγαμε συντελεστές και παράγοντες. Δεν θα το αναπτύξω πέρα πολύ, δεν θέλω να θεωρητικοποιήσω τη συζήτηση, ίσως κάποιες ερωτήσεις να βοηθήσουν στη συνέχεια ν' αποσαφηνιστούν ορισμένα πράγματα.

Θα προχωρήσω όμως στην εξειδίκευση αυτής της πρότασης. Νομίζω ότι το να σκεφτούμε τις κοινωνικές τάξεις σ' ένα τέτοιο ενδιάμεσο θεωρητικό επίπεδο,

πως δηλαδή η κοινωνική δομή της ουσσώρευσης προσφέρει τη δυνατότητα να συνυπολογίσουμε στην κεφαλαιοκρατική ουσσώρευση και τον οικονομικό τομέα συντελεστών και τον πολιτικό. Και δεύτερο, δημιουργεί τη δυνατότητα, παρέχει τη δυνατότητα, να κατανοήσουμε την ιδιαιτερότητα που εμφανίζουν οι κοινωνικές τάξεις στο εθνικό, ιστορικό πλαίσιο μιας χώρας, στη προκειμένη περίπτωση της Ελλάδας.

Στο πρώτο που θα το έλεγα σχεδόν προκλητικά, μια πολιτική αντίληψη της ουσσώρευσης και όχι οικονομική, μια αντίληψη δηλαδή που την θέλει ως σε τελευταία ανάλυση ζήτημα ουσσχετισμού δυνάμεων, κατανομής δύναμης, θα έλεγα ότι αυτό φαίνεται πάρα πολύ παραστατικά, αν συγκρίνουμε το μεταπολεμικό μοντέλο ουσσώρευσης στον δυτικοευρωπαϊκό χώρο και στον ελληνικό. Στον δυτικοευρωπαϊκό χώρο είναι πολύ γνωστό, ότι έχουμε ένα φορτιστικό όπως χαρακτηρίζεται μοντέλο, το οποίο ακριβώς στηρίζεται σε διαπραγματευτικές μορφές αντίπαλων ανταγωνιστικών αλλά και συγκροτημένων τάξεων, το οποίο πυροδότησε τον κύκλο της εντατικής καπιταλιστικής ουσσώρευσης αυτές τις χώρες και οδήγησε και στο κράτος πρόνοιας. Στην Ελλάδα αυτό δεν υπάρχει. Και δεν υπάρχει μεταπολεμικά, στην εποχή στην οποία αναφερθήσατε, δεν υπάρχει για τον απλούστατο λόγο - και εδώ έρχεται η εξειδίκευση - ότι έχουμε μια μονομερή αυτοτελή συγκρότηση της νικήτριας του εμφύλιου πολέμου τάξης, η οποία προχωρεί σ' ένα μοντέλο ουσσώρευσης, στη βάση ουσσχετισμού δύναμης. Και μάλιστα θα έλεγα, δεν υπάρχει μόνο αποκλεισμός των εργαζόμενων τάξεων σ' αυτό το μοντέλο, αλλά ίσα-ίσα αυτό το μοντέλο είναι σχεδιασμένο στη βάση αυτού του αποκλεισμού.

Αυτό θα ήθελα να προχωρήσω να το εξειδικεύσω κάπως παραπέρα. Βεβαίως έχει ήδη ο Κων/νος Ίσουκαλός αναφερθεί σ' ορισμένα απ' αυτά τα θέματα, και είναι άλυστε αυτός ο οποίος έχει αναπτύξει την ουσία αυτών των θεμάτων. Για παράδειγμα, αν θελήσουμε να εξειδικεύσουμε τη σημασία που είχε η συγκρότηση του αστικού συνασπισμού εξουσίας για τη ουσσώρευση, αυτά έχουν αναλυθεί. Δηλαδή η στρατηγική της διαμόρφωσης της συμμαχικής τάξης. Πως αυτό μεταφράστηκε σε οικονομικούς όρους, στη διαμόρφωση και στην διδγκωση του κρατικού τομέα και σε διάφορες δυσλειτουργικά φαινόμενα τα οποία αναφέρθηκαν.

Αν πάμε τώρα στις εργαζόμενες τάξεις, θα πρέπει να πούμε ότι, εδώ ξεχωρίζουν τρία στοιχεία.

1. Το γενικό. Είναι ότι έχουμε μια μη αυτοτελή συγκρότηση και συμμετοχή των εργαζόμενων τάξεων. Και αυτή η μη συγκρότηση επιτεύχθηκε με τρεις τρόπους: Οι πελατειακές σχέσεις έχουν ως ένα βαθμό εξηγήσει την μη οριζόντια ταξική συγκρότηση των εργαζόμενων τάξεων. Δεν θα σταθώ, θα τονίσω απλώς ότι το πελατειακό μοντέλο εκφράζει εν μέρει μόνο αυτό το οποίο συνέβη.
2. Ο ρόλος των κατασταλακτικών μηχανισμών. Αυτός ο ρόλος υπηρέτησε ξεκάθαρα έναν οικονομικό στόχο. Ο στόχος υπήρξε η κατακόρυφη αύξηση του κόστους της συλλογικής δράσης. Και αυτό είναι πάρα πολύ σημαντικό να το δει κανείς με

τέτοιους όρους. Γιατί είναι γνωστό ότι αν έξω απ' το πεδίο της συλλογικής δράσης, με καθαρά ιδιοτικοοικονομικούς όρους, αν μείνουμε δηλαδή στο πεδίο της αγοράς, το κεφάλαιο έχει μια αυτοτελή ικανότητα και δύναμη την οποία δεν διαθέτουν οι εργαζόμενες τάξεις. Συνεπώς η συλλογική δράση, η αυτοτελής συγκρότησης μέσω της συλλογικής δράσης, αποτελεί παράγοντα ο οποίος δεν μπορεί να παρακαμφθεί, αν θέλει κανείς να μιλήσει για εργαζόμενες τάξεις ως υπαρκτό ιστορικό κοινωνικό παράγοντα.

3. Ο τρίτος λόγος είναι πιστεύω η ιδιαίτερη σχέση η οποία εγκαθιδρύθηκε ανάμεσα στο κράτος και στα κοινωνικά στρώματα ή κοινωνικά άτομα. Μιλώ για μια απ' ευθείας σχέση του κράτους με τα κοινωνικά άτομα. Αυτό ήταν αποτέλεσμα κατά τη γνώμη μου μιας συγκεκριμένης στρατηγικής. Στρατηγικής η οποία αποσκοπούσε ακριβώς στην αποδιάρθρωση της με συλλογικούς όρους συγκρότησης των εργαζόμενων τάξεων. Θα πω μόνο ένα παράδειγμα, ίσως γιατί δεν αναφέρθηκε. Θα πω το παράδειγμα του με ποιό τρόπο τα λειτουργικά υποκατάστατα της έλλειψης μηχανισμών πρόνοιας, διότι οι μηχανισμοί πρόνοιας στον δυτικοευρωπαϊκό χώρο λειτούργησαν συλλογικά, λειτούργησαν δηλαδή σαν διαδικασίες συγκρότησης των εργαζόμενων τάξεων, ενώ στον ελληνικό χώρο τα αντίστοιχα λειτουργικά υποκατάστατα λειτούργησαν αποδιάρθρωτικά. Λειτούργησαν ευνοώντας μια ιδιωτική οικονομική αντίληψη της πολιτικής. Και φέρνω σαν χαρακτηριστικό παράδειγμα την στεγαστική πολιτική. Ξέρετε ότι η πολιτική στέγασης αποτέλεσε τον πυρήνα συγκρότησης του κράτους πρόνοιας στον δυτικοευρωπαϊκό χώρο. Και διεξήχθη με τέτοιους όρους, οι οποίοι ευνόησαν τις συλλογικές στρατηγικές των εργαζόμενων τάξεων σ' αυτούς τους χώρους. Στην Ελλάδα η στεγαστική πολιτική προέκυψε με καθαρά αυστηρά ιδιοτικοοικονομικά κριτήρια και αυτό δεν ήταν τυχαίο. Αυτή η ιδιωτικοοικονομική μορφή της στεγαστικής πολιτικής και ξέρουμε ποιά ήταν αυτή, μέσα απ' την αξιοποίηση του κυκλώματος της γης, μέσα από την νομιμοποίηση της αυθαίρετης δόμησης κλπ., υπήρξε μια συνειδητή πολιτική στρατηγική, η οποία απέβλεπε ακριβώς στην ιδιωτικοποίηση των πολιτικών στάσεων των κοινωνικών ατόμων και στην εγκαθίδρυση μιας ροής άτυπων παροχών θα την χαρακτηρίζα, ανάμεσα στο κράτος και στα κοινωνικά άτομα ως άτομα. Και δεν είναι μόνο η νομιμοποίηση των αυθαιρέτων. Τέτοιες άτυπες παροχές, οι οποίες εγώ δεν βλέπω να έχουν κάποια πολιτική διαμεσολάβηση ήταν και άλλες. Η ανοχή της φοροδιαφυγής για παράδειγμα, η παραοικονομία που αναφέρθηκε κλπ.

Αν τα παραπάνω έστω και πάρα πολύ σχηματικά και μέσα απ' την προσπάθειά μου να κάνω μια αφαιρεση των όσων ήδη έχουν αναφερθεί, δίνουν μια σχηματική εικόνα αυτού που περιέγραφα ως κοινωνική δομή της ουσώρευσης και τις στρατηγικές οι οποίες καθόρισαν τον σχηματισμό των κοινωνικών τάξεων, θα κάνω και μια δεύτερη πολύ πιο σύντομη όμως θεωρητική πρόταση. Αυτή η συγκεκριμένη κοινωνική δομή ουσώρευσης, πιστεύω ότι έχει ήδη μπει σε κρίση απ' την δεκαετία του

60. Και δεν τίθεται ζήτημα βεβαίως εδώ ν' αναλύσουμε τις επιμέρους πλευρές αυτής της κρίσης, περιορίζομαι μόνο σε δυο νύξεις.

1. Η πρώτη αφορά το κράτος, δηλαδή την από ένα σημείο και πέρα κατανόηση απ' την ίδια την άρχουσα τάξη της ανάγκης κάποιων εξορθολογισμών, για τις ίδιες της ανάγκες της καπιταλιστικής συσσώρευσης.

2. Η δεύτερη νύξη αφορά τις εργαζόμενες τάξεις, που ήδη απ' την δεκαετία του '60 έχει αναλυθεί και έχει γράψει και ο Δημήτρης Χαραλάμπης πάνω σ' αυτό το θέμα, ότι εκφράστηκε κυρίως - και δεν είναι τυχαίο αυτό - μέσα από μια κρίση εκπροσώπησης, μια κρίση διεκδίκησης δημοκρατικών και συλλογικών μορφών έκφρασης.

Κάνοντας αυτή την εξειδίκευση, θεωρώντας τις κοινωνικές τάξεις ως κοινωνική δομή συσσώρευσης, υποστηρίζοντας ότι αυτή η κοινωνική δομή συσσώρευσης, έχει μπει σε κρίση απ' την δεκαετία του '60, θέλω και ένα τρίτο σημείο να προτείνω να σκεφτούμε. Ότι μετά το '74, παρ' ότι η εκδήλωση αυτής της κρίσης αναστάληκε για τους γνωστούς λόγους (δικτατορία κλπ.) πιστεύω και αυτή είναι η πρότασή μου, ότι η μετά το '74 περίοδος μπορεί ν' αντιμετωπιστεί, να ειπωθεί, ως αποτύπωση των στοιχείων αυτής της κρίσης που ήδη είχε ξεκινήσει την δεκαετία του '60 και που κατά τη γνώμη μου το νόημά της είναι ότι οδηγεί ή εμπεριέχει το αίτημα μιας καινούργιας κοινωνικής δομής συσσώρευσης, που θα συνοδεύσει ή θα προσδιορίσει την είσοδο της οικονομίας και της κοινωνίας της χώρας σ' ένα άλλο στάδιο και άλλες δομές συσσώρευσης.

Δεν θα πω πολλά πράγματα, ένα μόνο πράγμα, δεν έχει νόημα να μιλήσω αναλυτικότερα αυτή τη στιγμή, σχόλιο κάνω. Θα θυμίσω ότι αυτή η μετάβαση για κάποιους λόγους πολλούς απ' τους οποίους ήδη αναφέρθηκαν, δεν προχώρησε. Παρουσιάζει μια στασιμότητα. Και πιστεύω ότι αυτή η στασιμότητα που προσδιορίζει και το πολιτικό γίνεσθαι σήμερα, οφείλεται σε πάρα πολλούς λόγους. Νομίζω ότι ο κύριος λόγος και ένα κύριο σημείο στο οποίο θα μπορούσε κανείς να σταθεί, είναι η δομή των συμφερόντων. Για μένα η δομή των συμφερόντων δεν θα την έβλεπα διαφορετικά απ' ότι την περιέγραφε ο Κων/νος Τσουκαλάς, θα την έβλεπα ίσως με άλλη θεωρητική βαρύτητα. Θα έλεγα δηλαδή ότι η υπάρχουσα δομή συμφερόντων για μένα αποτελεί ένα αντικειμενικό πλαίσιο της πολιτικής σήμερα. Και αντικειμενικό με την έννοια ότι προσδιορίζει μια προθετικότητα των ατόμων να κινηθούν προς ορισμένες κατευθύνσεις, να συμπεριφερθούν προς ορισμένες κατευθύνσεις. Το πρόβλημα είναι ότι αυτή η δομή συμφερόντων, δεν μπορεί να βγει με κανένα τρόπο από κάποιες γενικές αναλύσεις που ξεκινούν από έναν τρόπο παραγωγής, αλλά βγαίνει πολύ ωραία μέσα από την προηγούμενη δομή συσσώρευσης. Κοινωνικές δομές συσσώρευσης. Και δεν χρειάζεται να θυμίσω ίσως πως θα μπορούσαν να συμπληρωθούν ορισμένες στάσεις, οι οποίες λειτουργούν καταλυτικά σήμερα στην πολιτική σκηνή.

Θα μπορούσαμε να πούμε για παράδειγμα για την προέκταση αυτής της ατομικής

στάσης, ιδιωτικοοικονομικής αντίληψης του πολιτικού, αντίληψης του πολιτικού χώρου ως χώρου παραγωγής ιδιωτικών συμφερόντων, απόθιση του ταξικού περιεχόμενου της συλλογικής δράσης. Όλα αυτά τα στοιχεία είναι παρόντα και νομίζω ότι πάρα πολύ εύκολα κανείς μπορεί ν' αναγνωρίσει σήμερα.

Αυτή η διαπίστωση νομίζω ότι έχει μια διπλή σημασία. Η μια είναι θα έλεγα εξηγητική, εξηγεί δηλαδή αυτό που είπες εσύ προηγουμένως, γιατί οι κυρίαρχες μορφές πολιτικού λόγου με μια αναγκαιότητα υπήρξαν αυτές που ήταν, δηλαδή ο λαϊκισμός, οι ασαφείς δημοκρατικές ιδεολογίες, αντιδεξιές συσπειρώσεις, το ταξικό περιεχόμενο χάνεται. Γιατί υπήρξε αυτό το πράγμα; Και ταυτόχρονα όμως έχει μια κριτική σημασία. Δηλαδή λέει ότι αυτό είναι το περιεχόμενο σήμερα της πολιτικής, η πρώτη όλη της πολιτικής, αυτά είναι τα συμφέροντα, αυτές οι στάσεις και οι συμπεριφορές των ατόμων, οι ρίζες είναι εκεί πίσω, να ψάξουμε να τις δούμε. Και λέει τι πρέπει να κάνει κανείς, πως μπορεί η πολιτική να παρέμβει για να τις αλλάξει.

Εδώ θα ήθελα να σταματήσω γιατί μπαίνουμε πια σε μια πολύ μεγάλη ιστορία, θα ήθελα να περιοριστώ σ' αυτό.

κ. : Πιστεύω ότι οι εισηγήσεις έδειξαν καθαρά ότι υπάρχουν διαφορετικοί τρόποι προσέγγισης. Ακούσατε τρεις διαφορετικούς τρόπους προσέγγισης στο ίδιο θέμα, οι οποίοι όμως ο κάθε ένας εξηγεί το θέμα και του δίνει μια άλλη διάσταση. Ο Στέλιος Αλεξανδρόπουλος τελείωσε την εισήγησή του με το ερώτημα-διαπίστωση ότι το κρίσιμο πρόβλημα είναι, πως μπορεί η πολιτική ν' αλλάξει αυτή τη κατάσταση. Και αν μπορώ να εκμεταλλευτώ το γεγονός ότι κατευθύνω τη συζήτηση, θέλω εγώ να θέσω ένα ερώτημα και στους τρεις σας, πρώτα απ' όλα στον Κων/νο Τσουκαλά. Είχα μια συζήτηση παλιά με τον Πρόεδρο της Κοινότητας τον κ. Ντελέρ και του περιέγραφα την κατάσταση στην Ελλάδα, και αφού άκουσε αυτή τη κοινωνική δομή, το συντεχνιακό τρόπο λειτουργίας της κοινωνίας, αυτό που πολύ ωραία είπες "τον φαύλο κύκλο", διαπίστωσε γιατί βέβαια δεν υπήρχαν και περιθώρια μεγάλων συζητήσεων: "Μα εσείς έχετε το λαϊκό καπιταλισμό που θέλει η κα. Θάτσερ να πετύχει".

Λοιπόν το πρόβλημα ακριβώς είναι ότι, δεν μοιάζει από την περιγραφή η οποία έγινε και απ' όσα είπαν και οι άλλοι δυο συνάδελφοι, να υπάρχει το σημείο εκτός του συστήματος, στο οποίο μπορούμε να στηρίξουμε το μοχλό για να σπάσουμε το σύστημα. Πως μπορούμε να σπάσουμε το σύστημα; Για να ρωτήσω και εγώ μετά τον Αλεξανδρόπουλο, πως μπορεί ν' αλλάξει η κατάσταση;

κ.Κ. Τσουκαλάς: Δεν ξέρω, τώρα θ' αναφερθώ στις Κασσάνδρες τους οικονομολόγους. Εγώ δεν είμαι οικονομολόγος. Αλλά οι Κασσάνδρες μας λένε ότι το σύστημα του λαϊκού καπιταλισμού του ωραίου ο οποίος επικρατεί σήμερα, θα καταρρεύσει σήμερα, αύριο, μεθαύριο. Λοιπόν τι θα γίνει αν καταρρεύσει, είναι προπαντός ότι, καταρρέοντος του συστήματος διαλόγους για εξωγενείς ή ενδογενείς, η συναίνεση του λαϊκού

καπιταλισμού, φυσικά θα καταρρεύσει και αυτή. Τώρα τι θα γίνει μετά, εγώ μη όντας οικονομολόγος δεν μπορεί να είμαι ούτε Κασσάνδρα ούτε μη Κασσάνδρα. Αλλά πραγματικά εγώ για να υποβαρολογήσουμε, δεν βλέπω το τρόπο με τον οποίο σήμερα υπό τις παρούσες συνθήκες, είναι ένας οποιοσδήποτε εκλογικευών πολιτικός λόγος, να είναι πειστικός. Σ' αυτό είμαι βαθύτατα προσωπικά απαισιόδοξος. Στο σημείο που φτάσαμε, νομίζω ότι κανείς λόγος δεν μπορεί να είναι πειστικός, ούτε καν ο ανορθολογικός, ούτε ο μεταορθολογικός. Αντιπαραθέτουμε λόγους μη πειστικούς, αυτό είναι το δράμα μας.

κ.Χαραλάμπους: Το θέμα βέβαια είναι απ' την πλευρά της πρακτικής και οι τρεις αν κατάλαβα καλά είμαστε αρκετά απαισιόδοξοι. Είναι δύσκολο κάποιο πολιτικό κώμμα, κάποιος πολιτικός, να εκφράσει αυτή την απαισιοδοξία. Αλλά το πρόβλημα νομίζω είναι, για ν' αλλάξουμε λιγάκι, ότι μέχρι τώρα, είπε πριν ο Κ. Τσουκαλάς ότι τα κώμματα εξαναγκάζονται απ' αυτό το λαϊκισμό να διαμορφώνονται έτσι όπως διαμορφώνονται και να εκφράζονται έτσι όπως εκφράζονται. Εγώ δεν έλεγα ότι δεν εξαναγκάζονται, εκφράζουν αυτό το λαϊκισμό. Ούτως ώστε μια λύση θα ήταν, έστω και αν φαίνεται λίγο αισιόδοξο ή λίγο αιθεροβάμων η τοποθέτησή μου, ότι θα έπρεπε να γίνει μια κάποια επαναφορά, έστω και αν εμείς παρουσιαζόμαστε όπως είπατε και πριν ένα είδος τραγικής πρωτοπορίας, αλλά μια επαναφορά των τοποθετήσεων πάνω σ' αυτές τις συμβολαιακές αρχές, έστω και αν αυτό το πράγμα είναι πολύ αφηρημένο.

Δηλαδή αυτά τα οποία συνειδητοποιούμε, συνεχώς μιλάμε για την αναξιοπιστία, για την περιθωριοποίηση του θεσμικού πλαισίου ή για τις διαδικασίες οι οποίες πλέον και σαν διαδικασίες εφόσον δεν εκφράζουν το περιεχόμενό τους το οποίο είναι τα δικαιώματα, σαν διαδικασίες χάνουν τη φόρτησή τους και τη βαρύτητά τους, μήπως μια τοποθέτηση πάνω σ' αυτές τις αρχές ή αυτούς τους στόχους, θα μπορούσε να ανοίξει μακροπρόθεσμα μια προοπτική η οποία θα μπορέσει ν' αναταπεξέλθει στην συγκεκριμένη πίεση της πολιτικής. Δηλαδή την συγκεκριμένη πίεση που υφίσταται η πολιτική και την πίεση την οποία ασκεί η πολιτική. Αλλά είναι πολύ μακροπρόθεσμη σκέψη.

κ.Σ.Αλεξανδροπουλος: Εγώ δεν έχω καμία δυσκολία ιδιαίτερη να πω την άποψή μου πάνω σ' αυτό το θέμα. Είπα προηγουμένως πως τίθεται σήμερα το πολιτικό πρόβλημα με κοινωνικούς όρους. Και είπα ότι αυτό έχει μια εξηγητική πλευρά, δηλαδή μπορούμε να εξηγήσουμε σαν επιστήμονες για τί συμβαίνει αυτό που συμβαίνει, και έχει και μια κριτική σημασία. Και απ' αυτή την άποψη θα έλεγα ότι -ας το πω έτσι κάπως μ' αλλοδραματικά- το κρυμένο νόημα, αν υπάρχει κάτι τέτοιο, της σημερινής περιόδου ή της μεταπολιτευτικής περιόδου, είναι να φύγουμε από κάπου και να πάμε κάπου. Αν είναι να φύγουμε από εκείνη την κοινωνική δομή και να πάμε σε μια άλλη κοινωνική δομή. Και θα ήθελα να την βλέπω αυτή τη κοινωνική δομή να έχει καλύτερους συσχετισμούς για τις εργαζόμενες τάξεις. Τότε

το συμπέρασμα είναι αυτονόητο, ανεξάρτητα από το κατά πόσο είναι και ρεαλιστικό. Το συμπέρασμα είναι ότι, κανείς πρέπει -και πολύ περισσότερο αυτό αφορά κατά τη γνώμη μου τις πολιτικές δυνάμεις της Αριστεράς, στις οποίες εξ ορισμού ανήκει ένας πρωταγωνιστικός ρόλος σε μια τέτοια διαδικασία. Πιστεύω λοιπόν ότι το συμπέρασμα είναι προφανές. Θα πρέπει να καταβληθεί μια προσπάθεια να αποκαθαρωθεί ο πολιτικός λόγος απ' αυτά τα στοιχεία τα λαϊκιστικά, τα συντεχνιακά, τα οποία υπάρχουν. Άσχετα απ' το τι συνεπάγεται αυτό. Άσχετα αν μιλήσουμε για την Αριστερά, αν αυτό συνεπάγεται την απώλεια με άμεσους όρους της κυβερνητικής εξουσίας. Αλλά εγώ δεν βλέπω πόσο μπορεί να παρατείνεται αυτή η σχέση θα έλεγα ανταπόκρισης ανάμεσα σε μια πολιτική που απλά ανταποκρίνεται σε κάποιες κοινωνικές συμπεριφορές που προέκυψαν σαν παραμορφώσεις θα έλεγα σε μεγάλο βαθμό και σαν ένα αποτέλεσμα που κανείς δεν το σχεδίασε αλλά που προέκυψε. Λοιπόν δεν βλέπω καμία άλλη λύση, αν βεβαίως ο λόγος ύπαρξης της Αριστεράς είναι ν' αλλάξει την κοινωνία και όχι να τη διαχειριστεί και με πάρα πολύ κακό τρόπο, την καπιταλιστική κρίση. Αυτή είναι η άποψή μου.

κ. _____ : Εγώ θα συμφωνήσω με μερικά σημεία, λέγοντας όμως ότι δεν ανταποκρίνεται αυτός. Γιατί κάθε θεσμικό στοιχείο όπως και κάθε δομή που αναφέρθηκε πριν, έχει ένα διφυή χαρακτήρα. Είναι μέσα μέσα απ' το οποίο πραγματοποιούνται καταστάσεις ή εκφράζονται καταστάσεις και συγχρόνως είναι και αποτέλεσμα. Ούτως ώστε δεν ανταποκρίνεται μόνο, αλλά αναπαράγει μια κατάσταση, συνθέτει συνεχώς ένα αποτέλεσμα, το οποίο αναπαράγει αυτή τη συγκεκριμένη κατάσταση. Ούτως ώστε, δεν είναι μόνο ότι αντανάκλα σε κάτι ή ότι εκφράζει κάτι, αλλά το αναπαράγει. Δεν ξέρω αν είναι απαραίτητο η κοινωνική εξουσία η κοινωνική ισχύς της Αριστεράς, τη στιγμή που τα περιεχόμενα του λόγου της εμπέπτουν στον ανορθολογισμό, ο οποίος είναι χαρακτηριστικός για ολόκληρη την κοινωνία.

κ. _____ : ... Εγώ θα εντόπιζα την κουβέντα που γίνεται σήμερα, αν τη δούμε απ' τη ματιά του οικονομολόγου, σ' αυτό που λέμε πλέον έλλειμμα του δημόσιου τομέα.

ΤΕΛΟΣ ΜΗΧΟΓΡΑΦΗΣΗΣ